

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

В.І.Танцюра

С.М.Куліш

Історія України

Комплекс
навчально-методичних матеріалів
для студентів та викладачів
напряму підготовки 0305 «філологія», 0302 «журналістика»,

3-є видання, перероблене та доповнене

Харків-2018

Рецензенти: Д.М.Чорний – доктор історичних наук, професор Харківського національного університету, завідувач кафедри українознавства
В.І.Семененко – професор Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Затверджено на засіданні Вченої ради філософського факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна

Протокол № 11 від «22» червня 2018 р.

Завідувач кафедри українознавства

проф. Д. М. Чорний

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ	4
РОЗДІЛ II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН. РОЗПОДІЛ АУДИТОРНИХ ГОДИН: ЛЕКЦІЇ — 32 ГОДИНИ, СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ — 16 ГОДИН	7
РОЗДІЛ III. ПРОГРАМА КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»	8
РОЗДІЛ IV. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОЇ ЧАСТИНИ КУРСУ	27
РОЗДІЛ V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	33
РОЗДІЛ VI. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	68
РОЗДІЛ VII. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	83
РОЗДІЛ VIII. ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ	87
РОЗДІЛ IX. КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	102
РОЗДІЛ X. ЛІТЕРАТУРА	122

РОЗДІЛ І. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ

Вивчення вітчизняної історії вимагає нестандартних творчих підходів. Орієнтація на концепції західних учених, в тому числі на їх підручники з історії України, негативно вплинула на вироблення власних методологічних прийомів і засад, які б максимально відповідали об'єктивній істині, історичній конкретиці. За останні роки вийшли з друку безліч нових підручників та посібників з історії України, які нерідко страждають теоретичною невизначеністю, багатофакторними підходами, численністю другорядних матеріалів, дублюють один одного. Дехто стає прибічником культурно-плюралістичного бачення ролі підручника як специфічного орієнтира у сучасному багатоманітному світі. При цьому висловлюється думка про застарілість погляду на потребу існування підручників для вищої школи, затверджених міністерствами або відомствами, наголошується на авторських посібниках і програмах. Такий підхід призводить до занепаду історії України як предмета у середній та вищій школах. Більше того, вона продовжує розчинятися у всесвітній історії і це шкодить формуванню національної свідомості молоді.

Тому в теоретико-методологічному плані одним з найбільш складних і багатообіцяючих напрямів викладання історії України не повинно обмежуватися лише функцією історичної пам'яті, а нести пізнавальне навантаження відповідно до наукових знань і методів викладання, котрі враховуватимуть сучасний технологічний рівень. Важливо відтворити в курсі історії України з максимальною достовірністю найважливіші елементи й ознаки суспільного буття українців, особливості, що раніше не бралися до уваги. В цьому відношенні в тяжкому стані знаходилася політична історія України. Вона як наука свідомо ігнорувалася протягом цілих століть. Не отримала вона відповідної підтримки й до сьогоднішнього дня.

І не випадково. Адже головною центральною найболючішою проблемою історії України є боротьба українського народу, його політичних сил за власну

державу. Як наукова дисципліна, політична історія України особливу увагу надає дослідженню етногенезу, формування станів та верств українського суспільства. національно-визвольного руху України, особливостей етнополітичних відносин, виникненню та діяльності національних політичних партій, інших громадських організацій. Ці та інші питання займають центральне місце в методичних рекомендаціях.

Мета курсу — зосередити увагу студентів на них як ключових питаннях історії України. А звідсіля основні завдання:

- визначення ролі історії України, зокрема політичної, в системі соціально-гуманітарних наук;
- знайомство з науковими основами традиційної та сучасної історіографії;
- висвітлення найважливіших історичних подій та проблематики з метою їх розв'язання в сучасний період;
- оволодіння сучасними засобами вивчення історичних джерел та історіографії, їх аналізу та практичних висновків для історичних досліджень.

У результаті вивчення курсу студенти повинні **знати:**

- основні епохи в політичній історії людства та їх хронологію;
- витоки української нації та її місце у загальнолюдських процесах;
- суспільно-економічні, політичні, культурні процеси історичного розвитку українського народу;
- хронологію, етнологію, державотворчі, культурологічні, конфесійні принципи періодизації історичного розвитку України;
- зародження та розвиток українського етносу, національного та державного відродження;
- процеси побудови суверенної демократичної держави;
- діяльність історичних осіб, політичних партій.

Вміти:

- аналізувати історичні процеси, події, факти;

- брати участь у дискусіях на суспільно-історичні теми;
- формувати сучасну історико-політичну культуру, свою громадську позицію;
- користуватися категорійно-понятійним апаратом історичної науки – історичними джерелами та довідковими матеріалами з історії України.

**РОЗДІЛ II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН. РОЗПОДІЛ АУДИТОРНИХ ГОДИН:
ЛЕКЦІЇ — 32 ГОДИНИ, СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ — 16 ГОДИН**

№ пп	Теми	Лекції (год.)	Семінари (год.)	Години на самостійну роботу	Усього (год.)
	Вступ. Історія України як наука	1	2	2	5
1.	Найдавніші цивілізації і стародавні держави на українських землях. Першопчатки українства (VII ст. до н. е. - до 80-х років IX ст. н.е.)	1		3	4
2.	Київська Русь - середньовічна українська держава (IX - XI ст.)	2	2	4	8
3.	Наслідки роздроблення Київської Русі. Південно-західні руські князівства та їх політика (XII - перша половина XIV ст.)	2		3	5
4.	Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV - перша половина XVII ст.)	2		3	5
5.	Українська національна революція XVII ст. і становлення української Державності (1648 - 1676 рр.)	2	2	4	8
6.	Українська державність наприкінці XVII-XVIII ст.)	2		3	5
7.	Українське національне Відродження XIX ст.	4	2	3	9
8.	Нові тенденції в соціально-політичному житті і національно-визвольному русі в Україні на початку XX ст.	2		4	6
9.	Національно-демократична революція в Україні. Боротьба за державність (1917 - 1920 рр.),	4	2	3	9
10.	Українські землі у 20 - 30-ті рр. XX ст.	4	2	3	9
11.	Україна і Друга світова війна (1939- 1945 рр.)	2	2	2	6
12.	Криза тоталітарної системи. Ідейна та громадська боротьба за державну незалежність (1945 -1991 рр.)	2	2	3	7
13.	Розбудова Української незалежної держави (1991 - 2018 рр.)	2		2	4
	УСЬОГО:	32	16	42	90

РОЗДІЛ III. ПРОГРАМА КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Вступ

Історія України як наука

Предмет і завдання курсу «Історія України». Історія України в контексті світової історії: історія України як складова частина українознавства. Головні джерела історії України. Історіографія історії України.

Методологія вивчення історії України. Сучасні концепції вивчення історії та їх застосування при вивченні історії України.

Періодизація історії України. Основні етапи історії української державності, національно-визвольного руху українського народу.

Геополітичні особливості України.

Поняття про етнос та етногенез. Сучасний український етнос та його розселення. Українська мова в минулому та сучасному. Український менталітет. Інші етноси на терені України. Національна символіка.

Значення курсу «Історія України» для фахової підготовки і виховання громадської позиції та патріотизму, вироблення сучасної історичної свідомості й політичної культури.

Тема I

Найдавніші цивілізації і стародавні держави на українських землях. Першопочатки українства (VII ст. до н.е. - до 80-х років IX ст. н.е.)

Основні етапи розвитку людського суспільства. Найдавніші археологічні пам'ятки на території України. Поява людини сучасного типу на українських землях. Життя та побут людей «кам'яного віку».

Неолітична революція. Феномен Трипільської культури та її вплив на культуру пізніших народів. Індоевропейська (арійська) проблема. Індо-арійські племена на території України.

Перші протодержавні утворення на українських землях: кімерійців, таврів, скіфів, сарматів. Античні міста-держави Північного Причорномор'я, особливості їх соціально-економічного і політичного життя. Римська експансія та її наслідки.

Україна в епоху Великого переселення народів. Кочові народи. Готи. Гуни.

Основні теорії та етноси слов'янського етногенезу. Залюднення слов'янами території України. Праслов'янські культури. Анти. Східні слов'яни та їх сусіди: Хазарський каганат, Візантія, Скандинавія.

Східнослов'янські племена і державноплемінні союзи VI-IX ст.: полян, древлян, сіверян, уличів, волинян, хорватів тощо. Духовна та матеріальна культура слов'янських племен. До питання про праслов'янську писемність.

Зародження і поширення етноніму «Русь» на центрально-придністровське населення. Першопочатки формування та розвиток праукраїнського державного об'єднання Руська земля (Київська Русь) до 80-х років IX ст. Держава Аскольда. Київ як політичний центр полянського союзу племен і перетворення його на державний центр інших східнослов'янських племінних союзів. Відносини Руської землі (Київської Русі) з навколишнім світом.

Релігія слов'янських племен. Особливості язичницьких вірувань.

Тема II

Київська Русь - середньовічна українська держава (IX-XI ст.)

Теорії походження Київської держави. Давні літописи про походження державності Київської Русі. Норманська та автохтонна теорії. Хозарська гіпотеза.

Основні етапи розвитку державності в Київській Русі. Політичний устрій Київської Русі. Система політичної влади, місцева влада.

Соціально-економічний устрій. Проблема існування феодального ладу. Соціальна структура населення. «Руська правда» та її реальний вплив на суспільне життя в державі.

Етнічні процеси в Київській Русі. Питання про давньоруську народність і формування східнослов'янських народностей. Поширення етноніму «Русь» на всю Київську землю, формування етнічного центру, його національний склад, мова населення.

Поява і межі поширення назви «Україна», завершення формування українського народу. Заняття і побут русів-українців. Християнізація.

Міжнародні зв'язки і місце Київської Русі в історії Європи.

Культура Київської Русі. Вплив запровадження християнства на розвиток культури Київської Русі. Мовна ситуація в Київській Русі. Писемні джерела талітературні пам'ятки. Музичне мистецтво. Життя та побут населення. Вплив давньоруської релігійно-культурної спадщини на українську традицію й політико-правову думку. Зв'язок культури Київської Русі з античністю.

Тема III

Наслідки роздроблення Київської Русі. Південно-західні руські князівства та їх політика (XII - перша половина XIV ст.)

Київська Русь як децентралізована федерація 1135 року. Причини роздрібнення Київської Русі. Політичне життя у Подніпров'ї.

Державні утворення Середнього Подніпров'я, Київська, Чернігівська держави-«землі». Безуспішні спроби князів відновити політичну єдність імперії. Поява другого політичного центру в Північно-Східній Русі і його претензії на першість у східнослов'янському світі.

Перетворення Галицько-Волинського князівства на політико-державний центр України. Особливості його внутрішньої боротьби в першій половині XIII ст. Боротьба з монголо-татарською навалою.

Відродження Д. Галицьким Української держави на західноукраїнських землях.

Західний вектор зовнішньої політики Галицько-Волинської держави.

Внутрішня політична криза та занепад Галицько-Волинської держави.

Культура періоду роздроблення Русі (XII—перша половина XIV ст.).

Образотворче мистецтво. Особливості архітектури. Розвиток літератури. Галицький літопис. Церковна література.

Тема IV

Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV — перша половина XVII ст.)

Політична ситуація у Східній Європі XIV - першій половині XVI ст. Державно-політичний лад і суспільство Литви, Польщі, Угорщини, Московської Русі. Боротьба за українські землі. Литовська експансія. Приєднання українських земель до Литовського князівства.

Литовсько-Руська держава. Феодальний лад. Соціально-правова система. «Литовські статuti». Міста та міщанство. Внутрішня та зовнішня політика Литовських князів. Державне зближення Литви і Польщі. Кревська унія 1385 р. Боротьба української верхівки за політичні права. Україна та Білорусія в литовсько-московських взаємовідносинах. Боротьба з московською експансією.

Основні підсумки «литовського» періоду історії України. Питання про «литовську альтернативу» історичного розвитку Східної Європи.

Україна в складі Речі Посполитої.

Політична експансія Польщі на українських землях. Галичина у складі польського королівства. Боротьба польської шляхти за приєднання українських земель.

Люблінська унія 1569 р. та її наслідки. Польсько-литовська держава: геополітичне становище, територія та населення. Особливості державно-політичної системи. Правовий статус українських земель у Речі Посполитій.

Адміністративно-політичний устрій. Соціально-правова характеристика суспільства.

Економічне становище українських земель у литовсько-польські часи.

Зміни у земельних відносинах після загарбання українських земель іноземними державами. Збільшення земельної власності литовськими та польськими феодалами. Виникнення магнатського і шляхетського землеволодіння. Складання фільваркової системи сільського господарства. Помітні зрушення в ремеслі, відокремлення його від землеробства, концентрація ремісників у містах. Вплив Магдебурзького права на економіку українських міст.

Релігійне життя в Україні.

Занепад православної церкви в Україні. Поширення католицизму. Протестантизм в Україні. Єретичні вчення та рухи. Українське суспільство в обороні православ'я. Православні братства. Релігійна полеміка. Підготовка до унії в Україні. Ставлення різних верств населення до унії.

Брестський церковний собор 1596 р. та його рішення. Державне впровадження унії. Уніатська церква в Україні. Боротьба православних проти унії. Консервативні та прогресивні тенденції православного руху. Іван Вишенський.

Значення унії в історії України.

Виникнення козацького руху. Дискусійні питання історії українського козацтва. Заснування Запорозької Січі. Геополітичне становище та суспільно-адміністративний устрій Запоріжжя. Державотворчі тенденції в діяльності козацтва. Економіка, культура та побут на Запорізькій Січі. Воєнне мистецтво запорозьких козаків. Запорозька Січ у системі міжнародних взаємин. Боротьба козацтва проти татаро-турецької агресії.

Городові козаки. Створення реєстрованого козацького війська. Ставлення уряду Речі Посполитої до козацтва. Козацькі повстання 90-х років XVI ст. Діяльність гетьмана П. Сагайдачного. Козацькі повстання 20-30-х років XVII

ст. та їх поразка. Участь козаків у війнах Речі Посполитої з Росією та у Тридцятилітній війні.

Посилення польського тиску в Україні напередодні Хмельниччини.

Українська культура другої половини XVI — першої половини XVII ст. Головні тенденції розвитку західноєвропейської культури. Польська культура та її вплив на українську. Причини та наслідки колонізації української верхівки. Початки православного українського Відродження. Розвиток української мови. Усна народна творчість. Перші книгодрукарні. Освіта. Братські школи. Острозька школа. Києво-Могилянська Колегія. Українські письменники. Літописання. Театр і драма. Музика. Архітектура. Образотворче мистецтво. Вплив української православної культури на інші слов'янські народи.

Тема V

Українська національна революція XVII ст.

і становлення української державності

(1648-1676 рр.)

Передумови української національної революції.

Формування в Україні атмосфери масового невдоволення режимом польського панування. Вибух повстання на початку 1648 р. і переростання його у Визвольну війну (червень - липень 1648 р.).

Політична культура козацтва та його лідерів. Козацтво - провідна сила національно-визвольної боротьби українського народу.

Політична програма Б. Хмельницького. Створення української козацької держави. її адміністративно-територіальний устрій. Поділ суспільства на суспільні групи — стани.

Перетворення козацтва на привілейований стан суспільства. Місце козацької старшини в соціальній структурі населення. Посилення ролі православного духовенства. Соціальні завоювання селянства. Випробування козацької держави у 1649-1654 рр.

Зборівський мир і його наслідки. Дипломатичні та воєнні події 1650 р.: поразка під Берестечком. Завершення Селянської війни. Труднощі в продовженні воєнних дій у 1652-1653рр. і погіршення геополітичного становища України. Українсько-російський договір 1654 р. та його політичні наслідки.

Спільні воєнні успіхи України і Росії та перші непорозуміння між ними в 1654-1655 рр. Поступовий відхід Росії від зобов'язань 1654 р. і підписання з Польщею Віленського перемир'я. Загострення українсько-російських відносин наприкінці 1655 -у першій половині 1657 р. Смерть Б. Хмельницького та його роль в історії України.

Розпад козацької держави.

Спроба І. Виговського добитися незалежності України від Росії. Гадяцька угода. Причини і наслідки краху політики І. Виговського.

Початок громадянської війни.

Обрання гетьманом Юрія Хмельницького і підписання Переяславських статей. Спільні воєнні дії проти Польщі влітку 1660 р.

Слобожанський трактат і розкол України на два військових табори.

Посилення політичного хаосу і громадянської війни в Україні в 1661—1663 рр. Андрусівський мир 1667 р. та розчленування України на Лівобережжя і Правобережжя. Загострення боротьби за владу в Україні. Гетьман П. Дорошенко і його плани возз'єднання козацької України, відмова від влади. Криза й поразка української революції (серпень 1671 — вересень 1676 рр.).

Тема VI

Українська державність наприкінці XVII — у XVIII ст.

Наступі на політичну автономію України. Польсько-російський мир 1686 р. та остаточний поділ України. Правління гетьмана Івана Мазепи. Причини та наслідки поразки І. Мазепи. Ідея соборної України І. Мазепи та її історична перспектива. Розвиток цієї ідеї в «Конституції» П. Орлика (1710 р.).

Посилення російської влади в Україні. Утворення Першої Малоросійської колегії. Обмеження української автономії. Запровадження нових імперських владних структур.

Ліквідація гетьманства. Скасування полково-сотенного та козацького судового устрою Гетьманщини. Перетворення її на провінцію Росії.

Остаточна ліквідація української автономії. Уведення загальноросійської адміністрації. Закріпачення селян Лівобережної України. Політика русифікації.

Знищення Запорозької Січі. Задунайська Січ. Утворення Чорноморського козацтва. Переселення козаків на Кубань.

Підпорядкування української православної церкви московській патріархії. Особливості історичної долі Слобідської України в другій половині XVII ст.

Політична ситуація в Правобережжі в кінці XVII-XVIII ст. Відновлення польсько-шляхетської влади в 1714 р. Запровадження панщини. Гайдамацький рух: його причини, характер, розмах. Коліївщина. Залізняк та Гонта. Політичні плани повстання. Придушення повстання.

Політичне життя в західноукраїнських землях. Полонізація православної шляхти. Релігійні відносини. Ліквідація уніатської церкви на Правобережжі. Занепад братств. Рух опришків. Включення Правобережжя до складу Російської імперії. Галичини до Австрійської імперії. Розвал Речі Посполитої та розподіл її земель між Пруссією, Австрією та Росією (1772 р. - перший поділ, 1793 р. - другий поділ, 1795 р. - третій поділ).

Культура в Україні в другій половині XVII-XVIII ст.

Основні тенденції в розвитку західноєвропейської культури. Особливості розвитку української культури. Українське бароко. Розвиток освіти і науки. Перші шкільні підручники. Внесок Києво-Могилянської академії в культурно-освітній розвиток. Колегіуми в Чернігові, Переяславі, Харкові. Русифікація освіти. Григорій Сковорода - просвітитель, філософ, поет.

Розвиток архітектури та живопису. Українські майстри в Росії. Вплив українського мистецтва на російську культуру.

Художня література та театр. Музика в Україні (Д. Бортнянський та М. Березовський).

Релігійне життя в Україні. Православна церква. Феофан Прокопович. Уніатська церква на Правобережжі.

Занепад традиційних форм української культури наприкінці XVIII ст. Провінціалізація.

Тема VII

Українське національне Відродження XIX ст.

Наслідки остаточної втрати української автономії. Територія, населення. Політико-адміністративний устрій України на початку XIX ст. Нові явища в розвитку економіки, сільське господарство, торгівля, промисловість. Соціальна структура українського суспільства. Зміни в етнічному складі населення. Російська адміністрація в Україні. Російська армія. Військові поселення. Православна та уніатська церкви.

Загострення соціальних суперечностей в Україні. Спроби поширення кріпацтва на Південну Україну. Селянські рухи, виступи робітних людей і військових поселенців. Декабристський рух та українське питання. Польський національно-визвольний рух і Україна. Повстання 1830—1831рр.

Вплив російського та польського визвольного руху на Україну. Спроби відновлення козацтва.

Початок Українського національного Відродження (кінець XVIII - перша половина XIX ст.). Становлення українознавства як науки. Перші мовознавчі дослідження в українознавстві. Формування наукових центрів українознавства. Популяризація історичного минулого України. «Історія Русів» та її вплив на українське суспільство. Особливості розвитку освіти і культури. Романтизм та пошуки «місцевого колориту». Збирання та публікація пам'яток українського фольклору. Розвиток етнографічних досліджень. Особливості формування української літературної мови. Становлення нової української

літератури. І. Котляревський, Т. Шевченко, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, П. Куліш.

Політизація національного руху в першій половині XIX ст. Кирило-Мефодіївське братство. Т. Г. Шевченко і його вплив на формування української національної ідеї.

Особливості Відродження в західноукраїнських землях. «Руська трійця». Вплив європейських революцій 1848-1849 рр. на політичне життя українських земель. Формування програми українського національного руху. Скасування кріпацтва в Галичині.

Політика царського уряду в українському питанні в другій половині XIX ст. Скасування кріпацтва та реформи 60-70-х рр.: земська, міська, судова, фінансова, військова, освітня, їх особливості в різних регіонах України. Промисловий розвиток українських земель в пореформену добу. Зростання міст. Стан сільського господарства. Кріпосницькі пережитки у землеволодінні та землекористуванні. Поглиблення соціального розшарування українського суспільства. Подальше становлення української нації.

Загальні тенденції та особливості українського національного руху в II пол. XIX ст.

Еволюція українських громад. Народницький рух у 60-80-ті роки. «Братство тарасівців». Перші робітничі організації, їх ідеологія і програми. Марксистські гуртки. Перші соціал-демократичні організації.

Особливості національного руху в західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. Боротьба москвофілів з народовцями. РУРП - перша легальна українська партія європейського типу. Започаткування руху за політичну незалежність України. «Молоді» радикали і книга Ю. Бачинського «Україна ірредента». Виникнення соціал-демократичної і національно-демократичної партій. Партійні видання і соціально-політичні часописи. Політична мобілізація галицького селянства.

Культура України в другій половині XIX ст. Реформа освіти. Недільні школи, клубні заклади та бібліотеки в Наддніпрянській Україні. Відкриття

вищих навчальних закладів. Товариства «Просвіта» та їх роль у культурному процесі.

Наука. Створення наукового товариства ім. Т. Шевченка, його творчий доробок. М. Грушевський — організатор української науки. Розвиток літератури та драматургії. Музичне мистецтво наприкінці XIX ст. Становлення української професійної художньої школи. Образотворче мистецтво. Музейна справа в Україні. Народження національного гімну. «Ще не вмерла Україна і слава, і воля».

Тема VIII

Нові тенденції в соціально-політичному житті та національно-визвольному русі в Україні на початку XX ст.

Українські землі у складі Російської імперії на початку XX ст. Нові тенденції соціально-економічного розвитку. Загострення аграрного питання і селянські бунти. Робітничий рух.

Українське питання у внутрішній політиці царату: часткова лібералізація і репресії. Російський ліберальний рух та українське питання. Російські революційні організації та партії в Україні.

Розвиток українського національного руху. Українська політична думка на початку XX ст.: М. Грушевський, Д. Антонович, М. Міхновський, Д. Донцов.

Виникнення українських політичних партій. Соціалістична течія в українському русі. Створення Української соціал-демократичної партії. Виникнення на початку 1900 р. в Харкові першої в Росії Революційної Української партії. Вихід у січні 1905 р. із РУП частини діячів партії і заснування ними Української соціал-демократичної «Спільки». Започаткування у грудні 1905 р. другим з'їздом РУПу Української соціал-демократичної робітничої партії. Національно-революційна течія. Створення з ініціативи

М. Міхновського Української народної партії. Програма УНП «Самостійна Україна».

Українські ліберали: програма, тактика. Виникнення в Галичині в 1899 р. Української національно-демократичної партії, у Києві восени 1904 р. Української демократичної партії і Української радикальної партії. Об'єднання УДП і УРП наприкінці 1905 р. в єдину Українську демократично-радикальну партію.

Революція 1905-1907 рр. Головні події революційного руху. Українське питання в планах політичних сил і законодавчих органів влади. Українські делегати в I і II Державних думах. Українська парламентська Громада. Питання про Українську автономію.

Політичне життя в Україні 1907-1914 рр. Утворення у вересні 1908 р. Товариства українських поступовців. Українські фракції та українське питання в III та IV Державних думах Російської імперії.

Західноукраїнські землі на початку XX ст. Українські фракції в австрійському парламенті та Галицькому сеймі. Зростання українських організацій в Галичині («Січ», «Сокіл», «Пласт»). Основні політичні угруповання: Національно-демократична партія, Соціал-демократична партія, Католицько-руський союз.

Труднощі національного руху в Західній Україні. Русофіли. Конфлікти з польським рухом.

Україна в Першій світовій війні. Українське питання у політиці воюючих держав. Розкол у національно-визвольному русі. Національно-визвольний рух в умовах війни. Утворення «Союзу визволення України». Поширення гасла української автономії та незалежності. Антивоєнний і соціальний рух.

Політичні наслідки війни в Україні. Формування передумов національно-демократичної революції в Україні.

Культура України на початку XX ст. Нові тенденції та явища в культурному житті та побуті. Урбанізація та розвиток міської культури. Освіта. Колегія П. Галагана. Вища школа. Література. О. Олесь, В. Винниченко,

М. Коцюбинський, В. Стефаник. Наука. М. Грушевський, Д. Багалій, Б. Грінченко, А. Кримський, Ф. Вовк. Музеї. Театр. Архітектура. Музика. Живопис.

Церковне життя. Роль Української греко-католицької церкви в піднесенні національної свідомості населення Західної України.

Тема ІХ

Національно-демократична революція в Україні. Боротьба за державність (1917-1920 рр.)

Лютнева демократична революція 1917 р. Початок національно-демократичної революції в Україні. Створення Української Центральної Ради. Основні політичні сили: соціалісти-федералісти, соціал-демократи, соціалісти-революціонери. Михайло Грушевський — голова Центральної Ради. Володимир Винниченко, Симон Петлюра.

Основні напрямки політичної діяльності Центральної Ради. I Універсал та боротьба за автономію України. II Універсал Центральної Ради як компроміс з Тимчасовим урядом. Проголошення 7 листопада 1917 р. в III Універсалі Української Народної Республіки. Війна Радянської Росії проти УНР. IV Універсал Центральної Ради та проголошення незалежності України.

Зовнішня політика УНР. Брест-Литовський мирний договір. Німецько-австрійські війська в Україні. Переворот 29 квітня 1918 р. Причини поразки Української Центральної Ради.

Українська держава гетьмана П. Скоропадського. Політична платформа П. Скоропадського. Внутрішня та зовнішня політика гетьманського уряду. Ставлення українських політичних партій до гетьманату. Консолідація антигетьманських сил в Україні. Крах гетьманщини.

Політика Директорії та її наслідки. Директорія УНР у пошуках шляхів між націоналізмом і соціалізмом. Зміна державницької концепції, занепад української державності.

Більшовицька влада в Україні. Тягар «воєнного комунізму». Радянська влада як форма більшовицької диктатури.

Національно-визвольний рух на землях Західної України. Творення державності в Галичині. Криза державності. Соціально-політичні наслідки ліквідації ЗУНР.

Головні чинники невдач національно-визвольної боротьби: незрілість національної свідомості, соціальні аспекти, міжнародні умови. Основні уроки національно-демократичної революції в Україні.

Культура і духовне життя в Україні 1917-1920 років. Культурно-освітня діяльність громадських організацій. Загальноосвітня школа Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського, Директорії.

Освітня політика більшовиків.

Стан науки. Відкриття Української Академії наук (УАН) і національних університетів у Києві й Кам'янець-Подільську. Нові тенденції в розвитку літератури. Видатні українські письменники. Театральне, музичне і хорове мистецтво та їх кращі представники. Українська Академія мистецтв.

Тема X

Українські землі в 20-30-ті рр. XX ст.

Міжнародне і внутрішнє становище України на початку 20-х років. Перша спроба використання голоду з політичною метою. Цілі, зміст і результати нової економічної політики. Припинення реалізації комуністичної програми і поступове повернення до ринкових відносин. Криза непу та її політичні наслідки.

Утвердження радянського устрою в Україні в процесі утворення СРСР.

Українське Відродження 20-х років. Політика українізації та коренізації.

Розвиток культури в Україні. Поширення української освіти. Українська вища освіта. Стан науки. Розвиток україністики. Академія наук — центр наукових досліджень. Література національного Відродження. Нові тенденції в розвитку літератури. «Хвильовізм». Дискусія про європейську та російську орієнтацію. Літературні течії: революційно-романтична, неокласична, авангардистська. Головні літературні організації: «Плуг», «Гарт», «ВАПЛІТЕ». Найвидатніші поети та прозаїки. Новітня українська драматургія і театр. Українська музика: традиції та авангард. Нові тенденції в українському мистецтві. Художні угруповання та асоціації. Графіка. Архітектура. Український конструктивізм.

Трагічна доля українського Ренесансу. «Розстріляне Відродження».

Політична система України в 20-і роки. Становлення тоталітарного режиму. Політичні партії в Україні на початку 20-х років. Встановлення комуністичної монопартійної системи. Комуністична партія в політичній системі. Ідейно-політична боротьба в 20-ті роки. Створення партійно-державної номенклатури, підвищення ролі репресивних органів у політичному житті країни. Громадсько-політичні організації в тоталітарній системі 20-х років. Націонал-комунізм.

Створення командно-адміністративної системи в економіці. Політика індустріалізації та її наслідки. Аграрна політика тоталітарного режиму. Здійснення насильницької колективізації в Україні. Голодомор 1932-1933 рр. Посилення тоталітарного режиму.

Компартія — ядро та знаряддя тоталітарного режиму. Ради в тоталітарній системі 30-х років. Посилення компартійного контролю над громадськими організаціями.

Посилення ролі репресивних органів у політичному житті. Політична та ідеологічна цензура. Преса як знаряддя тоталітарної системи. Політичні процеси та репресії наприкінці 20-х - у 30-і роки. Конституція УРСР 1937 р. як ширма тоталітаризму. Творення авторитарного, харизматичного лідера в особі Сталіна.

Політика у сфері культури в 30-ті роки. Згорання української преси. Наслідки загибелі молодого покоління творчої інтелігенції. Заборона УАПЦ та державні репресії.

Західноукраїнські землі у 20-30-ті роки. Правлячі кола Польщі та українське питання: радикали та помірковані. Полонізація: цілі, засоби та наслідки. Пацифікація 20-х років. Радикалізація громадсько-політичного життя. Головні політичні течії та організації: Українське народно-демократичне об'єднання, соціалісти, соціал-демократи. КПЗУ. Інтегральний націоналізм Д. Донцова. Створення Організації українських націоналістів на чолі з Євгеном Коновальцем. Тактика терору та її наслідки. Криза в діяльності ОУН в кінці 30-х років.

Труднощі в розвитку національно-визвольного руху на Буковині. Прояви радикалізму та екстремізму.

Проголошення статусу самоврядування Закарпаття після Мюнхенської угоди, крах орієнтації на Німеччину, окупація Закарпаття угорськими військами.

Тема XI

Україна і Друга світова війна (1939-1945 рр.)

Українське питання в європейській політиці напередодні та на початку Другої світової війни. Україна в планах нацистського керівництва. Утвердження пакту про ненапад та інших документів між СРСР і Німеччиною. Початок Другої світової війни. Україна в перші роки Другої світової війни. Західні землі України під німецькою та угорською окупацією. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. Політичні процеси в Україні в період німецької окупації. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Утворення антигітлерівської коаліції.

Окупаційний режим в Україні. ОУН і нацистське керівництво. Діяльність підпілля і партизанський рух. Створення УПА.

Звільнення України від окупації. Закінчення Другої світової війни та її наслідки для України.

Початок відбудови народного господарства України та протистояння ОУН-УПА радянському режиму. Політичні наслідки Другої світової війни. Формування України як соборної держави.

Культура України в роки Другої світової війни. Освіта. Наука. Українська преса. Література і мистецтво. Внесок представників творчої інтелігенції у перемогу над фашистською Німеччиною.

Тема XII

Криза тоталітарної системи. Ідейна та громадська боротьба за державну незалежність (1945-1991 рр.)

Посилення сталінського диктату в Україні у воєнні роки. Зміна геополітичного становища України, після закінчення війни та українське питання. Наступ реакційних сил на спроби лібералізації політичного режиму в повоєнні роки.

Політична ситуація в Західній Україні. Утвердження радянського тоталітаризму на західноукраїнських землях. Підпільно-партизанська боротьба ОУН-УПА в середині 50-х - середині 60-х років.

Політична ситуація в Україні в період лібералізації тоталітарного режиму (в середині 50-х - середині 60-х років). Україна після смерті Сталіна. Критика культу особи. Шестидесятники, самвидав. дисидентський рух як вияв політичної опозиції комуністичному режимові в Україні. Зміни в кремлівському керівництві в жовтні 1964 р. та їх політичні наслідки для України.

Наростання кризи в Україні. Посилення реакції в духовному житті. Нові тенденції в діяльності українського опозиційного руху.

Україна на шляху до свободи і незалежності (1985-1991). Наростання кризових явищ у політичному житті України. Радикальна активізація суспільно- політичних рухів в Україні.

Культурне життя в Україні у другій половині 40-х - на початку 50-х років. Відбудова системи освіти. Впровадження обов'язкового семирічного навчання дітей. Розгром генетики та «лисенківщини» в Україні. Боротьба влади з «космополітизмом». Ідеологізація культурного життя в 1953-1964 рр. Науково-технічна революція і наука в Україні. Розвиток кібернетики. Стан суспільних наук. Початок десталінізації та поживлення літературно- мистецького життя. «Відлига». «Шестидесятники». В. Симоненко, Л. Костенко, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Драч та ін.

Культура в Україні середини 60-х - 80-х років. Стан освіти. Русифікація в Україні. Наука: здобутки і проблеми. Зростання ідеологічного тиску на освіту та науку. Література. Репресії щодо письменників.

ТЕМА XIII

Розбудова Української незалежної держави(1991-2018 рр.)

Національне пробудження українського народу. Проголошення незалежності України. Загальноукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

Суспільно-політичне життя в Україні в 90-ті роки. Вибори першого Президента України. Соціально-політичне становище в незалежній Україні. Конституційний процес та особливості Конституції України 1996 р. Вибори до Верховної Ради 1998, 2002 та 2006 рр.

Вибори Президента України 1999 р. Політична ситуація в Україні у 2000 - 2004 рр., причини її загострення.

Основні події політичного життя України наприкінці 2004 - у 2010 рр. Президентські вибори восени 2004 р. «Помаранчева революція». Політична та економічна ситуація в країні у 2005-2018 рр. Розклад політичних сил на президентських виборах 2010 р. Підготовка президентських виборів у 2019 р.

Політичні партії в Україні. Параметри життєдіяльності політичних партій.
Національно-культурне Відродження. Стан та проблеми освіти.
Реформування освітньої сфери. Розвиток науки. Здобутки літератури,
мистецтва, фізичної культури та спорту.

РОЗДІЛ IV. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНОЇ ЧАСТИНИ КУРСУ

Тема 1. Вступ. Найдавніші цивілізації і стародавні держави на українських землях (XIII ст. до н. е. – 80-ті рр. IX ст. н. е.).

Лекція № 1. Предмет і завдання курсу «Історія України». Найдавніше населення України.

1. Сучасні концепції вивчення історії та їх застосування під час вивчення історії України
2. Політична історія України як наука: стан і перспективи її розвитку
3. Українські землі в первісну епоху
4. Східні слов'яни. Теорії та етапи слов'янського етногенезу
5. Зародження і поширення етноніму «Русь»

Тема 2. Київська Русь – середньовічна українська держава

Лекція № 2. Утворення Київської Русі

1. Теорії походження Київської держави
2. Основні етапи розвитку державності в Київській Русі
3. Спроби політичної реставрації держави
4. Політичні наслідки феодального дроблення Київської Русі (друга половина XI – початок XII століття)

Лекція № 3. Особливості формування політичної історії Київської Русі

1. Політичний устрій Київської Русі
2. Етнічні процеси в Київській Русі. Питання про давньоруську народність
3. Особливості політичної культури Київської Русі
4. Історичне значення Київської Русі
5. Міжнародні зв'язки і місце Київської Русі в історії Європи

Тема 3. Наслідки роздроблення Київської Русі

Лекція № 4. Причини роздроблення Київської Русі

1. Державні утворення Середнього Подніпров'я і втрата між ними соціально-економічних зв'язків

2. Вплив на роздроблення Київської держави монголо-татарської навали

3. Галицько-Волинська держава і початок визволення українських земель у першій чверті XIV століття

4. Припинення існування Галицько-Волинського князівства.

Тема 4. Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XVI – перша половина XVII століття)

Лекція № 5. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої

1. Перехід українських земель під владу Литви

2. Політичний устрій України другої половини XIV – першої половини XVI століття

3. Утворення Речі Посполитої. Люблінська Унія (1569 р.)

4. Українська політична, релігійна думка наприкінці XVI – на початку XVII століття

5. Становлення і розвиток українського козацтва

Тема 5. Українська національна революція XVII ст. і становлення української державності (1648-1676 рр.)

Лекція № 6. Особливості національної революції

1. Причини, рушійні сили, періодизація

2. Розгортання національно-визвольної війни (1648–1657) Завершення війни. Переяславська Рада 1654 року. Березневі статті.

3. Суспільний та державний лад Української козацької республіки.

4. Козацтво – провідна сила національно-визвольної боротьби українського народу

5. Політична культура козацтва

Лекція № 7. Політична криза після смерті Б. Хмельницького

1. Пошук політичних орієнтирів. Початок громадянської війни в кінці 50-х років

2. Поширення громадянської війни в Україні на початку 60-х рр.

Розкол України на два політичних табори

3. Боротьба П. Дорошенка за створення загальноукраїнської держави
4. Причини поразки української революції та її історичне значення

Тема 6. Українська державність наприкінці XVII–XVIII століття

Лекція № 8. Обмеження та ліквідація української автономії кінця XVII–XVIII століття

1. Наступ на політичну автономію України. Правління гетьмана І. Мазепи.
2. Причини та наслідки поразки Івана Мазепи
3. Пилип Орлик і Конституція України
4. Продовження процесу інкорпорації України до складу Російської імперії
5. Остаточна ліквідація царизмом української автономії України
6. Політична ситуація на Правобережжі в кінці XVII – XVIII століття

Тема 7. Українське національне Відродження XIX століття

Лекція № 9. Україна в першій половині XIX століття Початки українського національного Відродження

1. Політичні й економічні наслідки остаточної втрати української автономії
2. Початки Українського національного Відродження в Слобідській Україні
3. Політизація національного руху в першій половині XIX століття
4. Особливості Національного Відродження в західноукраїнських землях
5. Вплив європейських революцій 1848–1849 років на політичне життя українських земель

Лекція № 10. Розширення Українського національного Відродження в другій половині XIX століття.

1. Скасування кріпацтва та реформи в Україні

2. Вплив на українське Відродження громадського руху
3. Народницький рух у 60-80 рр. XIX століття
4. Посилення національного руху в західноукраїнських землях у другій половині XIX століття
5. Започаткування руху за політичну незалежність України.

Виникнення політичних партій

Тема 8. Соціально-політичний розвиток України на початку XX століття

Лекція № 11. Особливості розвитку України на початку XX століття

1. Зміни в соціальній структурі суспільства
2. Національний рух на початку XX століття. Перші політичні партії України. I і II Державні думи
3. Український громадсько – політичний рух під час революції 1905-1907 років
4. Соціально-політичні процеси в Україні в період третьочервневої монархії (червень 1907 – липень 1914 року). III і IV Державні думи
5. Соціально-політичний та національний рух в західноукраїнських землях на початку XX століття
6. Політичні сили українства під час Першої Світової війни

Тема 9. Національно-демократична революція в Україні. Боротьба за державність (1917–1920)

Лекція № 12. Доба української Центральної Ради. Відродження державності (березень 1917 – квітень 1918).

1. Утворення Центральної Ради. Консолідація українських сил навколо Центральної Ради
2. Політична діяльність Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки
3. Проголошення радянської влади в Україні. Українсько-більшовицька війна
4. Причини поразки Української Центральної Ради

Лекція № 13. Українська держава гетьмана П. Скоропадського і відродження УНР Директорією.

1. Політична платформа П. Скоропадського. Внутрішня та зовнішня політика гетьманського уряду
2. Політика Директорії та її наслідки
3. Більшовицька влада в Україні
4. Національно-визвольний рух на землях Західної України.
5. Основні уроки національно-демократичної революції в Україні.

Тема 10. Українські землі в 20–30-ті рр. ХХ століття

Лекція № 14. Політичні режими на українських землях у 20 - 30-ті р. ХХ століття

1. Міжнародне і внутрішнє становище України на початку 20-х років
2. Перехід до нової економічної політики. Кризи НЕПу та їх політичні наслідки
3. Форсована індустріалізація й аграрна політика тоталітарного режиму
4. Голодомор 1932 - 1933 рр. – політика геноциду українського народу
5. Україна та утворення унітарної держави СРСР
6. Політика коренізації та українізації
7. Політичні процеси й репресії наприкінці 20-х – у 30-і роки

Тема 11. Україна і Друга світова війна (1939–1945)

Лекція № 15. Політичне становище України напередодні та в роки Другої світової війни

1. «Українське питання» в європейській політиці напередодні та на початку Другої світової війни
2. Україна в перші роки Другої світової війни
3. Політичні процеси в Україні в період німецької окупації

4. Звільнення України від окупації. Закінчення Другої світової війни та її політичні наслідки для України

Тема 12. Криза тоталітарної системи. Ідейна та громадська боротьба за державну незалежність (1945–1991).

Лекція № 16. Україна в повоєнний період. Криза тоталітарної системи. Боротьба за державну незалежність

1. Період посилення сталінського тоталітарного режиму (1945 - 1953)
2. Радянізація Західної України. Рух опору в західноукраїнських землях
3. Україна після смерті Й. Сталіна. Критика культу особи
4. Соціально-економічні та політичні реформи М. Хрущова, їх суперечливий і непослідовний характер
5. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років)
6. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежної України (1985 - 1991)

Тема 13. Україна в умовах незалежності

Лекція № 17. Політична та економічна ситуація в Україні в умовах незалежності

1. Початок будівництва суверенної держави. Конституційний процес в Україні в 1990-х – на початку 2000-х років. Конституція України 1996 років
2. Зовнішня політика незалежної держави
3. Економічна ситуація після розпаду СРСР. Промисловість і сільське господарство в незалежній Україні
4. Розвиток культури. Освіта. Стан науки
5. Релігійне життя в незалежній Україні

РОЗДІЛ V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ТЕМА 1

Історія України як наука. Предмет і завдання курсу «Історія України»

1. Сучасні історичні концепції та їх застосування під час вивчення історії України. Основні етапи історії української державності, національно-визвольного руху українського народу і українського Відродження.
2. Значення курсу «Історія України» для фахової підготовки і виховання громадської позиції та патріотизму, вироблення сучасної історичної свідомості й політичної культури.
3. Наукова та навчальна література з історії України.
4. Характеристика архівних і опублікованих джерел.

Теми рефератів

1. Історія України як наука.
2. Сучасні концепції вивчення політичної історії та їх застосування під час вивчення історії України.
3. Періодизація політичної історії України.
4. Суспільно-політичний устрій слов'янських племен.

Джерела та література

Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран. – К., 2005.

Баран В. Д. Слов'яни у первісному і ранньому середньовіччі : зб. вибраних етнологічних праць / В. Д. Баран. – К., 2011.

Богданова О. М. Джерелознавство історії України: теорія, методика історії: навч.-мет. посібник / О. М. Богданова. – 2-е вид. – Х., 2005.

Бойко О. Д. Історія України: підручник / О. Д. Бойко. – 4-те вид., доповн. – К. : Академвидав, 2012. – 704 с.

Брайчевський М. Вступ до історичної науки : навчальний посібник / М. Браичевський. – К.: КМ Akademia, 1995. – 166 с.

Бунятян К. Давнє населення України : навчальний посібник / К. Бунятян. – К.: Либідь, 2003. – 230 с.

Давня історія України: у 2-х кн. – К., 1994, 1995.

Давня історія України: у 3-х т. – К., 1997.

Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій; кер. авт. кол. С. В. Кульчицький. – К., 2011. – Т. 1. – 696 с. ; Т. 2. – 608 с.

Економічна історія України: історико-економічне дослідження: у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій, кер. авт. кол. С. В. Кульчицький. – К. : Академвидав, 2012. – 480 с.

Залізник Л. Первісна історія України : навч. посібн. для вузів / Л. Залізник. – К. : Вища школа, 1999. – 263 с.

Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи (матеріали Всеукр. наук. конференції). – Х. : Вид-во ХДУ, 1995. – 354 с.

Гирич І.Б. П'ятдесятитомник творів Михайла Грушевського: концепція, здобутки, перспективи // Український історичний журнал. – 2016. - №2. – С.51-58.

Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства (вступна стаття О. В. Яся) // Український історичний журнал. – 2014. – №5. - С.198-208.

Горобець В. М. Історія України в особах: козаччина / В. М. Горобець та ін. – К. : Україна, 2000. – 302 с.

Гулевич В. П. Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління ГаджиГірея (1442-1466 рр.) // Український історичний журнал. – №6. – С.4-28

Історія України в особах: Литовсько-Польська доба / О. Дзюба, М. Довбищенко та ін. – К. : Україна, 1997. – 272 с.

Войцехівська І. Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. / І. Войцехівська, В. Обліцов, О. Божко та ін. – К. : Україна, 1995. – 479 с.

Історія України : навчальний посібник / під заг. ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернатива, 1997. – 424 с.

Литвин В. М. Історія України : навчально-методичний посібник для семінарських занять / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко, В. Ф. Колесник та ін. ; за ред. В. М. Литвина. – К. : Знання-Прес, 2006. – 460 с.

Історія України: нове бачення / під ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернатива, 2000. – 464 с.

Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – 2 вид., доп. – К. : Генеза, 2012.

Калакура Я.С. Михайло Грушевський — фундатор історіографічних досліджень // Укр. іст. журн. - №3. – С.4-17.

Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // Укр. іст. журн. – 2012. – № 6. – С. 4–24.

Касьянов Г. В. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 5–15.

Кириленко С. О. Проблема походження Русі в радянській історичній науці: 1930–1940 рр. / С. О. Кириленко // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6. – С. 191–208.

Кондратенко О. Українська академічна історична наука (1944–1956 рр.) / А. Кондратенко. – К., 2009.

Котляр М. Ф. Початки Русі. Довкола 862-го року / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 28–41.

Кульчицький С. В. Про чергове засідання Спільної українсько-російської комісії істориків / С.В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1.

Кульчицький С. В. Україна: суспільство й держава на терезах історії (1991–2006 рр.) / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 15–32.

Литвин В. Історія України: підручник. / В. Литвин. 6-те вид., доп. – К. : Наукова думка, 2011. – 840 с.

Мартинов А. Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А. Ю. Мартинов // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1.

Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5.

Панькова С.М. Творча майстерня: до історії написання 3-го тому «Історія України-Русі» М. Грушевського // Укр. іст. журн. – 2016. - №3. – С. 18-46.

Політична енциклопедія / гол. ред. Ю. Левенець. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 808 с.

Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. – К. : Генеза, 2002–2003.

Політична історія України: навч. посібник / за ред. В. І. Танцюри. – К. : Академвидав, 2008. – 552 с.

Реєнт О. Україна ХІІ–ХХ ст.: Роздуми та студії історика / О. Реєнт. – К., 2009.

Ричка В. М. Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4. – С. 4–20.

Смолій В. А. Історія інститутська, історія українська / В. А. Смолій, О. А. Удод, О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 4–28.

Стельмах С. П. Історична думка в Україні ХІХ – поч. ХХ ст. / С. П. Стельмах. – К., 1997.

Танцюра В. І. Історія України: навчальний посібник / В. І. Танцюра, С. М. Куліш, О. о. Пересада.- Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 492 с.

Телько В. В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського // Укр. іст. журн. – 2016. – №2. – С.4-50.

Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ ст. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.

Шелудякова Н.А. М. Грушевський – колекціонер // Укр. іст. журн. – 2016. - №2. – С. 69-86.

Шип Н. А. Дискусія про термін Русь / Н. А. Шип // Укр. іст. журн. – 2002. – № 6. – С. 92–107.

Яневський Д. Проект «Україна» або таємниця В. Грушевського / Д. Яневський. – Х., 2010.

Яремчук В. П. Історична наука в УРСР в «добу Шелеста» / В. П. Яремчук // Укр. іст. журн. – 2008. – № 3.

ТЕМА 2

Київська Русь – середньовічна українська держава

(IX–X століття)

1. Слов'янські протодержавні утворення на українських землях.
2. Теорії походження Київської держави: давні літописи про походження Київської Русі, норманська та антинорманська теорії, хозарська гіпотеза.
3. Становлення Давньоруської держави й основні етапи її розвитку; об'єднання земель і племен східних слов'ян, спроби політичної реставрації держави.
4. Політичні наслідки феодального дроблення Русі (друга половина XI – початок XII століття).
5. Політичний устрій Київської Русі: система політичної влади, місцева влада, міжнародні відносини, роль християнства, особливості політичної культури.
6. Етнічні процеси в Київській Русі. Питання про давньоруську народність.
7. Політична культура Київської Русі.
8. Причини розпаду Київської держави, її історична спадщина.

Теми рефератів

1. Зародження державності у східних слов'ян.
2. Передумови утворення держави на Русі.
3. Політична система та державницька ідеологія на Русі. Особливості політики великих київських князів.
4. Процес політичної децентралізації Київської Русі. Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське князівства: політичний лад і культура.
5. Походження термінів «Русь», «Руська земля».
6. Нормани на Русі.
7. Соціальна структура населення Київської Русі.
8. Питання про давньоруську народність і формування східнослов'янських народностей.
9. Система політичної влади в Київській Русі.
10. Проблема історичної спадщини Київської Русі.

Джерела та література

Баран В. Д. Слов'яни у первісному і ранньому середньовіччі : зб. вибраних етнологічних праць / В. Д. Баран. – К., 2011.

Баран В. К. Походження слов'ян / В. К. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський. – К., 1991.

Белов О. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт / О. Белов, Г. Шаповалов. – К., 2008.

Брайчевський М. Вибране / М. Брайчевський; упоряд. Ю. Кухарчук. – К., 2009. – Т. 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі: Історична думка в Київській Русі;. – Т. 2. Хозарія і Русь. Аскольд – цар Київський.

Брайчевський М. Утверждение християнства на Руси / М. Брайчевский. – К., 1989.

Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація / М. Ю. Відейко. – К. : Наш час, 2008. – 158 с.

Відейко М. Ю. Україна: від Трипільля до антів / М. Ю. Відейко. – К. : КВІЦ, 2008. – 278 с.

Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу / М. Ю. Відейко. – К. : Наш час, 2007. – 296 с.

Котляр М. Ф. Еволюція суспільного життя Київської Русі (до середини XII ст.). // Укр. іст. журн. – 2015. - №3. – С. 21-36.

Котляр М. Ф. З історії міського самоврядування на Русі // Укр. іст. журн. – 2016. – № 1. – С. 4–20.

Котляр М. Ф. Соціальна структура давньоруського суспільства // Укр. іст. журн. – 2015. - №6. – С.13-28.

Моця О. «Анти» – «руси» – «українці»: формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи. – К. : Наукова думка, 2012. – 215 с.

Моця О. Південна «Руська земля» / О. Моця. – К. : Наукова думка, 2005.

Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті / В. Ричка. – К., 2012.

Ричка В. М. Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4. – С. 4 - 20.

Ричка В. М. Знаки влади: організація та форми репрезентації верховної влади у Київській Русі / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1.

Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2.

Сойер П. Епохавикингов / П. Сойер ; пер. с англ. А. П. Сенина. – СПб., 2008.

Толочко П. Літописи Київської Русі / П. Толочко. – К., 1994.

Хазары: евреи и славяне / редкол. В. Петрухин и др. – М., 2005.

ТЕМА 3

Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII століття)

1. Перехід українських земель під владу Литви.

2. Політика литовських правителів в Україні.
3. Утворення Речі Посполитої. Політичні причини та наслідки Люблінської унії.
4. Зміни в політичному житті в Україні за часів Речі Посполитої.
5. Українська політична релігійна думка наприкінці XVI – на початку XVII століття.
6. Роль братського руху у боротьбі за політичну консолідацію українського суспільства.
7. Еволюція українського козацтва.

Теми рефератів

1. Громадянська війна в Галицько-Волинській державі в першій половині XII століття.
2. Західна політика Галицько-Волинської держави.
3. Унія між православною та католицькою церквою в середині XII ст.: легенда та дійсність.
4. Галицько-Волинський літопис – пам'ятник політичної думки України XIII століття.

Джерела та література

- Галицько-Волинський літопис // Жовтень. – 1982. – № 7.*
- Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакція і редактори) / А. І. Генсьорський. – К. : Акад. наук УРСР, 1961.*
- Дашкевич Н. Первая уния Юго-Западной Руси с католичеством (1246–1254) / Н. Дашкевич. – К. : Университетская тип., 1984. – 46 с.*
- Капітан Л. І. Литовсько-польська доба на сторінках «Українського історичного журналу» (1985–2000) / Л. І. Капітан // Укр. іст. журн. – 2000. – № 3.*
- Коваленко В. Чернігово-Сіверська і Галицько-Волинська землі у XII–XIII ст. (До питання про перші осередки української державності) / Другий*

міжнародний конгрес українців. – Львів, 22–28 серпня 1993 р. – Ч. 1. – Львів, 1994.

Котляр М. Галицько-Волинська Русь у XIII ст. (До 800-ліття утворення Галицько-Волинського князівства) / М. Котляр // Київська Старовина. – 1999. – № 6.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (До 800-ліття утворення) / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / І. Крип'якевич. – К. : Наукова думка, 1984. – 174 с.; 2-е вид. – Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1999. – 213 с.

Харишин М. В. Українська церква між двома уніями (1569–1596) / М. В. Харишин // Укр. іст. журн. – 1996. – № 4.

Чукаєва В. А. Русские княжества и Золотая Орда. 1243–1350 гг. / В. А. Чукаєва. – Днепропетровск, 1998.

Юшкова С. В. Нариси з історії виникнення і початковий розвиток феодалізму в Київській Русі / С. В. Юшкова. – Чернівці, 1997.

ТЕМА 4

Українська національна революція XVII ст. і становлення української державності (1648–1676)

1. Соціально-політичні передумови української Визвольної війни.
2. Періодизація української національної революції, її мета, характер та рушійні сили.
3. Козацтво – провідна сила національно-визвольної боротьби українського народу.
4. Ліквідація старого державного ладу і зародження української козацької держави в ході визвольної війни.

Теми рефератів

1. Основні ознаки національної революції 1645–1676 років.
2. Селянська війна (1648–1652) та її політичні наслідки.
3. Причини погіршення геополітичного становища України в 1652–1653 роках.
4. Основні воєнні події в Україні 1654–1655 рр. і дії українського війська в Польщі 1656–1657 років.
5. Визвольна війна українського народу і Слобожанщина.
6. Основні етапи громадянської війни в Україні в 60–90-ті рр. XVII століття.
7. Слобожанський трактат і розкол України на два військових табори.
8. Гетьман П. Дорошенко і його плани возз'єднання козацької України, відмова від влади.
9. Криза й поразка Української революції (серпень 1671 – вересень 1676 років).

Джерела та література

- Багалій Д. І.* Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.
- Борисенко В. Й.* Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К., 2006.
- Величко Самійло.* Літопис / Самійло Величко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 372 с.; Т. 2. – 642 с.
- Голобуцький В.* Запорізьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
- Головенко Я. М.* Українсько-козацька держава: Історія українського козацтва / Я. М. Головенко. – Маріуполь, 2005.
- Горобець В. М.* Україна: Козацькі війни 1618–1638 рр. / В. М. Горобець. – К. : Кріон, 2011. – 267 с.

Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, права / О. І. Гуржій. – К., 1996.

Корнієнко О. М. Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк (1659–1705 рр.) / О. М. Корнієнко. – К. : Наш час, 2008. – 488 с.

Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 406 с.

Літопис Гадяцького полковника Григорія Гребінки. – К. : Т-во «Знання України», 1992. – 192 с.

Літопис Самовидця. – К. : Наукова думка, 1971. – 207 с.

Мицик Ю. А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. А. Мицик. – Дніпропетровськ, 1996.

Мокляк В. Полтавський полк: Науково-попул. нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVII ст. / В. Мокляк. – Полтава, 2008.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках / Д. С. Наливайко. – К. : Дніпро, 1992. – 495 с.

Наслідки Переяславської Ради 1654 р. – К., 2004.

Паньонко І. М. Організація влади Запорізької Січі / І. М. Паньонко. – Львів, 2006.

Переяславська Рада та українсько-російська угода 1654 р.: історія, історіографія, ідеологія. – К., 2005.

Переяславська угода 1654 р.: Історичні уроки для українського народу. – К., 2004.

Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. – К., 1998.

Смолій В. А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. В. Степанков – К., 1993. – 623 с.

Смолій В. А. Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Темпора, 2011. – 631 с.

Смолій В. А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть. Проблеми формування еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. В. Степанков – К. : Альтернатива, 1997. – 367 с.

Смолій В. А. Українська національна революція XVII століття (1648–1676) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – 447 с.

Степанков В.В. Становище політичної еліти Гетьманщини в період революцій XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси // Укр. іст. журнал. – 2016. - №6. – С.87-112.

Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах (1500–1700) / Т. Чухліб. – К., 2010.

ТЕМА 5

Українське національне відродження XIX століття

1. Політичні та економічні наслідки остаточної втрати української автономії.
2. Початок українського національного відродження в Слобідській Україні (перша половина XIX століття).
3. Політизація національного руху в Україні в першій половині XIX століття.
4. Зародження перших політичних організацій.
5. Особливості відродження західноукраїнських земель в першій половині XIX століття. «Руська трійця».
6. Вплив європейської революції 1848–1849 рр. на політичне життя в українських землях.
7. Національно-визвольний рух у другій половині XIX століття. Скасування кріпацтва та реформи в Україні.
8. Вплив на українське відродження громадівського руху.
9. Народницький рух у 60–80-ті роки.

10. Посилення національного руху в західноукраїнських землях у другій половині XIX століття. Перші національні політичні партії.

Теми рефератів

1. Початок Українського відродження (кінець XVIII – перша половина XIX століття).
2. Кирило-Мефодіївське товариство – перша підпільна політична організація.
3. Становлення українознавства в першій половині XIX століття.
4. «Історія Русів» – перша політична історія України.
5. Громадівський рух в Україні та його ідеологи.
6. Особливості національного руху в західноукраїнських землях у другій половині XIX століття.

Джерела та література

- «Русалка Дністрова»*: Документи і матеріали. – К., 1989.
- Багалій Д. Т.* Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївці / Д. Багалій. – Х. : Держвидав України, 1925. – 95 с.
- Бойко М. П.* Кирило-Мефодіївське товариство: філософські та культурологічні ідеї національної самосвідомості та державотворення / М. П. Бойко. – Дніпродзержинськ, 2006.
- Голубенко П.* Русифікація України і український культурний процес у XIX ст. / П. Голубенко // Березіль. – 1994. – № 12.
- Грушевський М.* Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 46 с.
- Декабристи в Україні: дослідження й матеріали* / гол. ред. В. А. Смолій. – К., 2009. – Т. 6.
- Дзюба І. М.* Тарас Шевченко: життя і творчість / І. М. Дзюба. – К. : Альтернативи, 2005. – 702 с.

Історія Русів / пер. І. Драча ; вступ. ст. В. Шевчука. – К. : Рад. письменник, 1991. – 318 с.

Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроби їх розв'язання / Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш // *Укр. іст. журн.* – 2005. – № 5.

Кирило-Мефодіївське товариство: Зб. док.: у 3 т. – К., 1990.

Колесник І. І. Гоголь у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи (до 200-річчя Миколи Гоголя) / І. І. Колесник // *Укр. іст. журн.* – 2009. – № 2.

Кондратюк Н. Нариси історії українського національного руху ХІХ ст. / Н. Кондратюк. – Тернопіль, 1993.

Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи відродження (друга половина ХVІІІ – середина ХІХ ст.) / В. В. Кравченко – Х. : Основа, 1996. – 376 с.

Круглашов А. М. Політична етика Михайла Драгоманова (теоретичні аспекти) / А. М. Круглашов // *Укр. іст. журн.* – 2000. – № 3. – С. 73–92.

Магочій П. Українське національне відродження: Нова політична структура / П. Магочій // *Укр. іст. журн.* – 1991. – № 3.

Меша В. Г. Українське національне відродження 1905–1914 років (історіографія проблеми) / В. Г. Меша. – К. : Донеччина, 2004. – 155 с.

Молчанов В. Державницька думка Михайла Драгоманова / В. Молчанов. – К., 1994.

Наумов С. О. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / С. О. Наумов, С. І. Посохов // *Укр. іст. журн.* – 2005. – № 1.

Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров (1817–1855) / Ю. А. Пінчук. – К. : Наукова думка. – 233 с.

Присяжнюк Д. П. Українське селянство ХІХ–ХХ ст.: еволюція, ментальність. Традиціоналізм / Д. П. Присяжнюк. – Черкаси, 2002.

Сарбей В. Г. Етапи формування національної свідомості (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Г. Сарбей // *Укр. іст. журн.* – 1993. – № 7, 8. – С. 3–16.

Сарбей В. Г. Національне відродження України. Україна крізь віки / В. Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 9. – 366 с.

Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему / С. І. Світленко // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3, 4.

Сергієнко Г. Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі / Г. Я. Сергієнко // Укр. іст. журн. – 1996. – № 1. – С. 14–28.

Філіпчук В. О. Початки українського національного відродження на Буковині / В. О. Філіпчук // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2, 3.

Щербак М. Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.) : навч. посібник / М. Г. Щербак, Н. О. Щербак. – К., 1997.

ТЕМА 6

Національно-демократична революція в Україні.

Боротьба за державність (1917–1920)

1. Політичне становище в Україні після повалення царизму.
2. Створення Української Центральної Ради, її соціальна база, програми, лідери.
3. Роль Центральної Ради у формуванні української національної державності.
4. Криза в українсько-російських відносинах влітку 1917 – взимку 1918 рр. і переростання її у військове протистояння.
5. Причини поразки Центральної Ради.
6. Українська держава П. Скоропадського. Політична платформа П. Скоропадського. Внутрішня та зовнішня політика гетьманського уряду.
7. Політика Директорії та її наслідки. Директорія УНР у пошуках шляхів між націоналізмом і соціалізмом.
8. Занепад української державності.

9. Більшовицька влада в Україні. Тягар «воєнного комунізму». Радянська влада як форма більшовицької диктатури.
10. Національно-визвольний рух на землях Західної України. Криза державності. Соціально-політичні наслідки ліквідації ЗУНР.
11. Завершення української революції. Утвердження радянської державності.
12. Основні уроки національно-демократичної революції в Україні.

Теми рефератів

1. Створення та діяльність Центральної Ради. Універсали Центральної Ради.
2. Курс Центральної Ради на національно-територіальну автономію: позитивний аспект і прорахунки.
3. Військове будівництво Центральної Ради, причини його недоліків.
4. Війна Радянської Росії проти УНР.
5. Особа М. Грушевського в українській революції.
6. Більшовицька влада в Україні.
7. Політичний портрет С. Петлюри.
8. Творення державності в Галичині.

Джерела та література

- Бойко О. Д.* Бій під Крутами: історія вивчення / О. Д. Бойко // Укр. іст. журн. – 2008. – № 2.
- Бондаренко Д.* Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады / Д. Бондаренко. – Одесса, 2004.
- Верстюк В.* Українська Центральна Рада / В. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 341 с.
- Верстюк В. Ф.* Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення / В. Ф. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2008. – № 1.

Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії / В. Ф. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2012. – № 3.

Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: період становлення / В. Ф. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2.

Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення / П. Гай-Нижник. – К. : ЩеК, 2010. – 304 с.

Горак В. С. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П. Скоропадського / В. С. Горак // Укр. іст. журн. – 2008. – № 4.

Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / І. Гошуляк. – К. : ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.

Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної республіки 1918–1920 рр. Док. і матеріали / відп. ред. В. Ф. Верстюк. – К., 2006.

Дорошенко-Товмацький Б. Симон Петлюра: Життя і діяльність / Б. Дорошенко-Товмацький. – К., 2005.

Єфіменко Г. Г. Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917–1919 рр.) / Г. Г. Єфіменко. – К.: Ін-т історії України, 2008. – 230 с.

Захарченко П. П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К.: ЗАТ «Нічлава», 1997. – 188 с.

Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське збройне протистояння / М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2006. – 576 с.

Ковальчук М. А. Лютнева революція 1917 р. в українській провінції / М. А. Ковальчук // Укр. іст. журн. – 2007. – № 4.

Кульчицький С. В. Володимир Винниченко / С. В. Кульчицький, В. Ф. Солдатенко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2005. – 376 с.

Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 р.) / І. С. Лісна. – Тернопіль, 2001.

Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси / Р. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.

Пиріг Р. Я. Проблема виборців до сейму у внутрішній політиці гетьманату П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) / Р. Я. Пиріг // Укр. іст. журн. – 2012. – № 3. – С. 28–35.

Пиріг Р. Я. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий-квітень 1918 р.) / Р. Я. Пиріг // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2.

Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. / В. Ф. Солдатенко // Укр. іст. журн. – 2008. – № 4.

Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / В. Ф. Солдатенко. – К. : Книга Пам'яті України, 1999. – 507 с.

Українська Центральна Рада: Док. і мат.: у 2-х т. – К., 1996, 1997.

ТЕМА 7

Політичні режими на українських землях у 20–30-ті рр. ХХ століття

1. Міжнародне і внутрішнє становище України на початку 20-х років.
2. Перехід до нової економічної політики. Кризи непу та їх політичні наслідки.
3. Утвердження політичного устрою в Україні у процесі утворення СРСР.
4. Політика коренізації та українізації.
5. Політичні партії в Україні на початку 20-х років.
6. Ідейно-політична боротьба в 20-ті роки.
7. Посилення радянського тоталітарного режиму в 30-ті роки. Політика індустріалізації та її наслідки. Аграрна політика тоталітарного режиму.
8. Компартія – знаряддя тоталітарного режиму.
9. Політичні процеси й репресії наприкінці 20-х – у 30-і роки.

10. Примусове утвердження нової політичної культури в українському суспільстві.
11. Конституція УРСР 1937 р. як ширма тоталітаризму.
12. Західноукраїнські землі у 20–30-ті роки. Полонізація та пацифікація 20-х років. Головні політичні течії та організації. Створення ОУН. Тактика терору та її наслідки.
13. Харків – столиця радянської України.

Теми рефератів

1. Українське Відродження 20-х років. Політика українізації та коренізації.
2. «Націонал-комунізм»: теорія та практика.
3. Посилення ролі репресивних органів у політичному житті.
4. Політика у сфері культури в 30-ті роки.
5. Створення ОУН. Тактика терору та її наслідки.
6. Харків – столиця радянської України.

Джерела та література

Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 т. / І. Г. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1. – 428 с.; Кн. 2. – 685 с.

Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавство дослідження / С. І. Білокінь ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – 447 с.

Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта. – Л. : Каменяр, 2006. – 314 с.

Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) : монографія / М. П. Гетьманчук ; Національний ун-т «Львівська політехніка». – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.

Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.) : монографія / М. С. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.

Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: іст.-екон. дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.

Кентій А. В. Нариси історії організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1998.

Колесник В. Ф. Історіографія нової економічної політики в Українській СРР / В. Ф. Колесник, В. П. Коцур, Г. Г. Коцур. – К. : Хрещатик, 2002. – 176 с.

Кугутяк М. В. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. В. Кугутяк ; Ін-т політ. та етноц. досліджень НАН України. – К.; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 534 с.; 2004. – Т. 2. – 704 с.

Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2007. – 424 с.

Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 396 с.

Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 11. – 336 с. (серія «Україна крізь віки»: у 15 т.).

Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938) / В. М. Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 511 с.

Марочко В. І. Репресовані педагоги України: Жертви політичного терору (1929–1941) / В. І. Марочко, Г. Хіллїг; Ін-т історії України НАН України, Марбурзький ун-т (Німеччина). – К. : Науковий світ, 2003. – 302 с.

Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс // Укр. іст. журн. – 2017. – С. 112-132.

Смирнов В. М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики / В. М. Смирнов. – Х. : Майдан, 2002. – 304 с.

ТЕМА 8

Україна і Друга світова війна (1939–1945)

1. Причини, цілі та характер Другої світової війни. Українське питання в міжнародній політиці.
2. Початок Великої Вітчизняної війни.
3. Німецький окупаційний режим в Україні. Спроба проголошення ОУН української держави.
4. Боротьба українського народу проти німецьких окупантів:
  - бойові дії радянських партизан та підпільників;
  - дії збройних формувань ОУН–УПА.
5. Звільнення України від німецької окупації та повернення радянської влади.
6. Підсумки та соціально-економічні наслідки Другої світової війни.

Теми рефератів

1. Українські землі в експансіоністських планах нацистської Німеччини.
2. «Радянізація» західноукраїнських земель та її наслідки
3. Антигітлерівська коаліція: союз заради перемоги.
4. Війна втрачених надій: український націоналізм у Другій світовій війні.
5. Ціна перемоги: втрати українців за часи Другої світової війни.
6. Проблема колабораціонізму під час Другої світової війни.
7. Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни.

Джерела та література

Архіви окупації. 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 877 с.

Баран В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича, 2009. – 448 с.

Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д. В. Веденєєв, О. С. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2010. – № 3.

Власенко С.І. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака: огляд документів фонду ЦДАГО України // Укр. іст. журн. – 2014. – С. 163-173.

Гриневиц В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945) / В. А. Гриневиц. – К., 2007. – 348 с.

Грицюк В. М., Лисенко О. Є. Найбільша воєнна операція на українських теренах (до 79-річчя вигнання нацистських окупантів з України) // Укр. іст. журн. – 2014. - №5. – С. 4-20.

Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944 / А. Гогун. – Центрполиграф, 2008. – 476 с.

Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 463 с.

Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945) / М. В. Коваль. – К. : Наукова думка, 1999. – 376 с.

Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір / Ф. Левітас. – К., 2011. – 272 с.

Лисенко О. Є. Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада в середині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Укр. іст. журн. – 2015. - №5. – С. 19-42.

Лозицький В. С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. С. Лозицький // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6. – С. 152–171.

Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : монографія / відп. ред. В. С. Кульчицький. – К., 2005. – 495 с.

Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни. Спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К.: Меланіка, 2010. – 590 с.

Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА радянського походження: схема класифікації, змістова сторона // Укр. іст. журн. – 2014. - №5. – С. 174-190.

Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. : історичні нариси / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2002. – 431 с.

Репресивно-каральна система в Україні 1917–1959. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / упоряд. І. Г. Білас. – К. : Либідь. – Військо України, 1994. – Кн. 2. Документи та матеріали. – 344 с.

Слюсаренко А. Г. Україна в роки Другої світової війни : навч. посіб. для студ. іст. фак-тів / А. Г. Слюсаренко, І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К. ; Ніжин: Меланіка, 2009. – 446 с.

ТЕМА 9

Україна в повоєнний період. Криза тоталітарної системи.

Боротьба за державну незалежність (1945–1991)

1. Територіальні зміни та внутрішньополітичне положення України (середина 40-х – початку 50-х років).
2. Труднощі відбудови народного господарства. Голод 1946–1947 років.
3. Суперечливий характер суспільно-політичного відродження в Україні та наступ на нього політико-ідеологічної реакції.
4. Спроба зміни політичного режиму в Україні після смерті Й. Сталіна. Часткова реабілітація жертв «культу особи».

5. Соціально-економічні та політичні реформи М. Хрущова, їх суперечливий і непослідовний характер.
6. Суспільно-політичне життя та політична боротьба в Україні в 50-ті – першу половину 60-х років.
7. Реформи середини 60-х–70-х років. Криза партійно-державного керівництва України.
8. Дисидентський рух в Україні в 60–70-х рр. та боротьба з ним.
9. Загострення гальмівних процесів у соціально-економічному і політичному розвитку України (70 – 80-х років).
10. Реформування М. Горбачовим суспільства шляхом перебудови, гласності та їх невдача.
11. Економічна політика Центрального Уряду і Україна. Поглиблення кризи тоталітаризму у другій половині 80-х років.
12. Розвиток національно-визвольного руху в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х років. Утворення нових політичних партій та громадських об'єднань.
13. Державотворчі процеси в Україні. Проголошення незалежності України.
14. Денонсація Договору 1922 р. про утворення СРСР. Угода про СНД.

Теми рефератів

1. Діяльність УРСР на міжнародній арені (кінець 40-х – 50-ті роки).
2. Депортації українського населення (1944–1947).
3. Підпільно-партизанська боротьба ОУН–УПА з тоталітарним ладом.
4. Антисемітська кампанія Й. Сталіна та України.
5. «Шестидесятники» та їх роль у національно-культурному житті країни.
6. Політичні репресії в 60 – 70-х роках. Зародження дисидентського руху.
7. Економічні проблеми в Україні.

Джерела та література

Алексєєв Ю. М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.) : навч. посібник / О. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К. : ЕкоОб, 2000. – 296 с.

Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 1950-х – початок 1960-х рр.) / О. Бажан // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – №1/2.

Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К., 1999.

Баран В. К. Україна після Сталіна: нарис історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : МП «Свобода», 1992. – 182 с.

Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Д. Бойко. – К. : ІПУНД, 2002.

Литвин В. М. У другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.

Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки 1918–1991 / В. Лозицький. – К. : Генеза, 2005. – 368 с.

Плющ М. Промисловість України у 80–90-ті роки: люди, проблеми, уроки / М. Плющ. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 335 с.

Рибак І. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991) / І. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 304 с.

Романюк І. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття / І. Романюк. – Вінниця : Книга, Вега, 2005.

Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990 рр. / А. М. Русначенко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998.

Тимченко С. Українське село: проблеми етносоціальних змін. 1959–1989 / С. Тимченко. – Запоріжжя, 1995. – 195 с.

Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 351 с.

Шаповал Ю. М. С. Хрущов на Україні / Ю. Шаповал. – К. : Знання, 1990.

ТЕМА 10

Україна в умовах незалежності (1991–2018)

1. Формування політичної системи українського суспільства: структурні зміни.
2. Поглиблення економічної кризи. Спроба економічного реформування.
3. Партійне життя: від монопартійності до багатопартійності.
4. Зовнішньополітичні пріоритети України.

Теми рефератів

1. Державний устрій сучасної України.
2. Прийняття нової Конституції.
3. Україна і СНД: проблеми, підходи та перспективи.
4. Українсько-російські відносини на сучасному етапі.
5. Міжнародні відносини в Україні.
6. Релігійні відносини в Україні.

Джерела та література

Державна регіональна політика в Україні: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХ століття: монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004. – 616 с.

Гальчинський А. С. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. К. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 936 с.

Гула Р. В. Російський фашизм: ідеологічні основи, історія становлення та сучасні модифікації / Р. В. Гула, І. Г. Передерій // Український історичний журнал. - 2017. - № 2. - С. 160-182.

Історія українського селянства : нариси: в 2-х т. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2.

Кафарський В. І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності : монографія / В. І. Кафарський. – К.: Логос, 2008. – 560 с.

Корсунський С. В. Енергетична дипломатія : навч. посібник / С. В. Корсунський. – К.: Вища школа, 2008. – 159 с.

Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.

Кресіна І. О. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія / І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 368 с.

Литвин В. Історія України: підручник / В. Литвин. –6-те вид., доп. – К.: Наукова думка, 2011. – 840 с.

Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х.: Вид. дім «Школа», 2007. – 592 с.

Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т. 6.

Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.

Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI ст.) / В. О. Романцов. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – 184 с.

Слюсаренко А. Г. Новітня історія України (1900–2000) : підручник / А. Г. Слюсаренко (кер. кол. авт.), В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін. – К. : Вища школа, 2002. – 719 с.

Танцюра В. І. Політична історія України : навч. посіб. / В. І. Танцюра, В. А. Греченко, В. В. Калініченко та ін. ; за ред. В. І. Танцюри. – 2-ге вид., допов. – К.: Академвидав, 2008. – 552 с.

Терещенко Ю. Скарби історичних традицій: нариси з історії української державності / Ю. Терещенко. – К., 2011.

Україна в 2005–2009 рр.: Стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В. Ісаєва. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 362 с.

Український вибір: політичні симптоми XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (кер. кол.). – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.

Чекаленко А. Д. Зовнішня політика України : підручник / Л. Д. Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – 712 с.

Якубовець О. А. Щербицький та ідеологія: до питання щодо причин «маланчуківщини» // Укр. іст. журн. – 2014. – С. 107-125.

Основні вимоги до семінарських занять

Ефективність, корисність семінару як для кожного його учасника, так і для групи в цілому залежить від ретельності самостійної підготовчої роботи студентів. Ефективність її залежить від ретельного використання такої послідовності:

- I. Ознайомлення з темою та питанням плану семінарського заняття.
- II. Опрацювання навчального матеріалу теми за конспектом лекції, підручником або навчальним посібником.
- III. З'ясування змісту ключових понять теми за довідниками, словниками, підручниками та конспектами лекцій.
- IV. Складання плану відповіді на питання семінарського заняття. Наприклад, питання «Київська Русь – середньовічна українська держава (IX–X ст.)» може бути висвітлене за таким планом.
  1. Слов'янські протидержавні утворення на українських землях.
  2. Теорії походження Київської держави: давні літописи про походження Київської Русі, норманська та антинорманська теорії. Хозарська гіпотеза.
  3. Становлення давньоруської держави й основні етапи її розвитку і об'єднання земель і племен східних слов'ян, спроби політичної реставрації держави.
  4. Політичні наслідки феодального роздроблення Русі (друга половина XI – початок XII ст.).
  5. Політичний устрій Київської Русі: система політичної влади, місцева влада, міжнародні відносини, роль християнства, особливості політичної культури.
  6. Етнічні процеси в Київській Русі. Питання про давньоруську народність.
  7. Політична культура Київської Русі.
  8. Причини розпаду Київської держави, її історична спадщина.
- V. Підготовка виписок за пунктами плану. Їхня форма може бути різноманітною.

VI. Розміщення виписок відповідно з логічною послідовністю, зумовленою планом виступу. Необхідно продумати зв'язки між ними, порівняти погляди й оцінки різних авторів літератури, звернути увагу на чітке визначення основної думки (тези) доповіді, переконливість аргументів, які будуть наведені як її доказ; уважно проаналізувати зміст виступу в цілому, сформулювати та записати висновки.

Кожна тема заняття складається з трьох-чотирьох питань, на них студент готує відповідь. Для цього потрібно скласти конспект, у якому будуть висвітлені основні проблеми історії України. Під час відповіді на питання, яке студент готував докладно, він може користуватися конспектом. За умови вільного володіння матеріалом, правильних відповідей на додаткові питання студент має можливість отримати найвищу оцінку.

Під час підготовки до заняття студенту рекомендується використовувати найновіші наукові публікації, що з'явилися після видання цього навчального посібника.

На семінарському занятті оцінюються:

- усі відповіді студента;
- участь в обговоренні дискусійних питань;
- вміння застосовувати теоретичні знання під час виконання завдань;
- виступи з підготовленими індивідуальними презентаціями щодо широкого кола тем.

Під час поточного оцінювання результатів навчальної діяльності студентів враховується відвідування ними занять та активності під час їх проведення. Крім того, бали нараховуються за виконання студентами самостійної роботи, формами якої можна вважати участь у науковій діяльності, олімпіадах тощо.

Засвоєння змісту понять з історії України

Поняття – це мова науки, основа доцільної та ефективної діяльності студента в навчальному процесі й особливо на семінарських заняттях.

Поняття – це думка, яка відображає в узагальненій формі предмети й явища дійсності та історичні зв'язки між ними. Поняттєвий апарат історії України включає, по-перше, універсальні поняття, які застосовують філософія, історія, економіка, філологія та інші науки (наприклад, процес, система, структура тощо); по-друге, історія України використовує систему власних понять, які поділяються на декілька груп:

- а) поняття, що розкривають взаємозв'язок і взаємодію історії України;
- б) поняття, які виявляють діалектику формування історичної свідомості багатонаціонального населення окремих регіонів України;
- в) поняття, що відображають систему відносин між Україною і Росією, Західною Україною;
- г) поняття, що дозволяють аналізувати історичний процес з урахуванням його позитивних і негативних рис.

Для опанування поняттєвим апаратом застосовують такі прийоми:

1. З'ясування значення терміну за допомогою словника, підручника, конспекту.
2. Встановлення етимології (тобто пояснення походження) терміну.
3. Визначення змісту поняття, форм його прояву, хронологічних меж вживання, місця цього поняття в загальній системі поняттєвого апарату.
4. Вибір певного значення поняття у тих випадках, коли воно є багатозначним.

Рекомендації до виступів студентів на семінарському занятті

Для того, щоб виступ був цікавим і ефективним, необхідно враховувати такі поради:

- необхідно зацікавити слухачів своєю промовою. Саме тоді, коли доповідач виголошує перші речення, вирішується чи будуть уважно слухати його присутні;
- важливо чітко і логічно сформулювати завдання (мету) свого виступу;
- треба триматися впевнено, погляд доповідача повинен бути спрямований на слухачів;
- якщо у виступі є декілька частин або наводяться різні аргументи, доцільно скористатися їх нумерацією: «по-перше...», «по-друге...», але у той же час не зловживати одноманітними фразами;
- рекомендується не забувати про яскраві приклади, цікаві факти, без яких теоретичний матеріал сприймається складно;
- постійне читання конспекту без відриву від нього створює негативне враження; бажано спостерігати за реакцією слухачів упродовж виступу;
- необхідно слідкувати за чіткістю мовлення, не говорити надто швидко. Уникати монотонності у виступі, оскільки вона втомлює, мимоволі присипляє як увагу, так й інтерес слухачів. Слід про головне, суттєве говорити повільніше, менш важливе можна вимовляти тихіше;
- і, нарешті, треба мати на увазі, що найкраще з почутого запам'ятовується саме та інформація, яка прозвучала на початку і наприкінці промови. Особливу увагу важливо приділити висновкам, позначивши їх фразами: «Підіб'ємо підсумок...», «Таким чином,...», «Отже...» тощо.

Формування запитань на заняттях з історії України

Найчастіше застосовуються такі **типи** запитання:

- котрі вимагають додаткової інформації, тобто підтвердження, уточнення, пояснення;

- які потребують аналізу причинно-наслідкових зв'язків подій і процесів;
- що спрямовані на порівняння, зіставлення подій, явищ, процесів історичного життя;
- які вимагають комплексної оцінки, у тому числі особистої, подій політичного життя;
- з дотриманням вимог етичних норм;
- коли ставиться запитання, необхідно підвестися і дивитись на того, кому воно адресоване;
- якщо ставиться два або більше запитань, формулюйте їх по одному після отримання відповіді на попереднє;
- запитання ні за яких обставин не повинне ображати доповідача, містити випадки проти нього;
- якщо запитання потребують пояснення чи уточнення, то вони мають бути короткими (1–3 речення);
- не перебивайте того, хто дає відповіді на запитання.

Послідовність дій при відповідях на запитання

- Уважно вислухайте запитання, переконайтеся, що зрозуміли його; за необхідності, зробіть уточнення;
- оцініть правомірність постановки запитання; якщо воно викликає сумніви, повторіть або переформулюйте запитання, щоб його зміст зрозуміли присутні;
- розділіть запитання на складові й відповідайте на кожну з них окремо;
- визначте зміст термінів та понять, які застосовуєте, оскільки багатозначність слів може призвести до різного їх тлумачення;

- відповідаючи на запитання або його складову, сформулюйте головну думку й наведіть необхідні аргументи;
- покажіть взаємозв'язок між складовими частинами питання, які проаналізовано;
- закінчуйте відповідь коротким висновком (1–3 речення), в якому підсумуйте найсуттєвіше.

Рекомендації до проведення дискусії

Для того, щоб дискусія була цікавою, конструктивною та результативною, дотримуйтесь таких рекомендацій:

- чітко й логічно сформулюйте тему і мету дискусії, точно визначте предмет обговорення, не відходьте від нього;
- уточніть зміст термінів та понять, які застосовуються під час обговорення;
- відстоюючи свою позицію, виявляйте принциповість, але не впертість;
- для того, щоб краще зрозуміти опонента, спробуйте стати на його бік, проаналізувати проблему, способи її вирішення з протилежної точки зору;
- уникайте монологу в дискусії, пам'ятайте, що діалог значно ефективніший;
- формулюйте питання опоненту таким чином, щоб відповіді розкрили слабкі сторони його позиції;
- за необхідності поділіть проблему, яка обговорюється, на складові та обґрунтуйте кожну з них окремо;
- спирайтеся на конкретні факти;

- правильно розставляйте власні аргументи: сильні – на початку аргументації, найсильніші – наприкінці її;
- будьте терплячим та уважним слухачем. Часто дискусії бувають непродуктивними саме тому, що їх учасники погано розуміють один одного, оскільки говорять про різні речі. Крім того, неухважність є проявом неповаги до опонентів;
- не допускайте переходу «на особистості»;
- наприкінці дискусії обов’язково підведіть підсумки.

Проведення самоконтролю засвоєного навчального матеріалу

Самоконтроль результативності власної навчальної роботи можна здійснювати у такий спосіб:

- відтворення змісту нових ключових понять;
- переказ основних думок прочитаного тексту;
- продумування логічної структури тексту, самостійне формування висновків;
- відповіді на запитання, які ставить собі студент після прочитання матеріалу;
- підбір прикладів історичних подій, які ілюструють теоретичний матеріал з історії України;
- відповіді на питання для самоконтролю, вміщені в методичному посібнику;
- виконання тестових завдань.

РОЗДІЛ VI. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Рекомендована література

Література з історії України є різноманітною, перш за все за типами, жанрами і видами публікацій. Кожен з них має своє чітке призначення. Для правильного використання того або іншого видання необхідно чітко визначати його специфіку, особливості та встановлення хронологічно послідовних етапів розвитку суспільства. Найважливішими та найпоширенішими видами літератури є:

Базова література

До неї належать підручники, навчально-методичні посібники, наукова література.

Підручник – основний вид навчальної літератури, що вміщує систематичний виклад навчального матеріалу, котрий повинен засвоїти студент вищого навчального закладу в чіткій відповідності з програмою курсу. Особливістю підручника є те, що у ньому інформація подається у певній послідовності та з методичною обробкою, спрямованими на формування системи історичних знань.

Навчальні посібники з історії України багато в чому співпадають з підручниками як за змістом, так і за методологічним підходами. У них чіткіше простежується авторська позиція. Під час підготовки до семінарських занять рекомендуємо користуватися такими навчальними посібниками, присвяченими історії України:

Танцюра В.І. Історія України: навчальний посібник /В. І. Танцюра, С. М. Куліш, О. О. Пересада. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 492 с.

Чорний Д. М. Історія Слобідської України: підручник / Д. М. Чорний. – Х.: ХНУ імені В. Н.Каразіна, 2016. – 264 с.

Танцюра В. І. Історія Слобідської України: навчальний посібник / В. І. Танцюра, О. О. Пересада. – Х.: ХНУ імені В. Н.Каразіна, 2016. – 304 с.

Бойко О. Д. Історія України : навчальний посібник / О. Д. Бойко. – 4-е вид., доп. – К. : Академвидав, 2012. – 704 с.

Литвин В. М. Історія країни : підручник / В. М. Литвин. – 6-те вид., доп. – К. : Академвидав, 2011. – 480 с.

Політична історія України : навчальний посібник / за ред. В. І. Танцюри. – 2-е вид., доп. – К. : Академвидав, 2008. – 552 с.

Петровський В. В. Історія України : неупереджений погляд / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х. : В. Д. «Школа», 2007. – 529 с.

Методичний посібник – видання, яке вміщує практичні рекомендації для вивчення курсу історії України або окремих його тем, таких як:

Танцюра В. І. Історія України: комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів та викладачів / В. І. Танцюра, С. М. Куліш. – 3-е вид., переробл. та доп. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018.

Історія Слобідської України: хрестоматія / уклад. Д. М. Чорний. – Харків: Видавець Олександр Савчук, 2016. – 244 с.

Наукова література

Монографія – наукове видання, присвячене всебічному дослідженню окремої проблеми або теми. Цей вид наукової літератури має ґрунтовну наукову інформацію, покажчик літератури з цієї проблеми та довідковий матеріал.

Найбільш відомі монографії з історії України такі:

Баран В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К. : Альтернативи, 1998. – 335 с.

Брайчевський М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наукова думка, 1968. – 224 с.

Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір / Ф. Левітас. – К., 2011. – 272 с.

Моця О. Дніпровська Русь / О. Моця. – К. : Стародавній світ, 2013. – 232 с.

Котляр М. Ф. Духовний світ літописання / М. Ф. Котляр. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2011. – 120 с.

Наймарк Н. М. Геноциди Сталіна / Н. М. Наймарк ; пер. з англ. В. Старка. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.

Реснт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реснт. – К., 2011. – 365 с.

Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті / В. Ричка. – К. : Скіф, 2012. – 208 с.

Шитюк М. М. Голодомор 1932–1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986–2009 роки) / М. М. Шитюк, К. В. Назарова. – Миколаїв, 2012. – 228 с.

Збірка наукових праць (статей) вміщує матеріали наукового характеру. У більшості присвячується одній темі, проте на відміну від монографій, може розглядатися з різних, інколи протилежних, точок зору, наприклад:

Світоглядно-теоретичний вимір сучасної української політики / кер. авторського колективу М. І. Михальченко. – К., 2010.

Україна. Процеси націотворення / упор. А. Каппелер. – К., 2011.

Науковий журнал – періодичне видання, де розміщені статті, наукові матеріали, має постійні розробки.

Для вивчення історії України необхідно використовувати публікації, перш за все, з «Українського історичного журналу». Рекомендуємо статті:

Бугай М. Ф. Депортація кримських татар у 1944 р. / М. Ф. Бугай // Укр. іст. журн. – 1992. – № 1.

Васильєв Ю. Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої Світової війни / Ю. Ю. Васильєв // Укр. іст. журн. – 2005. – № 1.

Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта // Укр. іст. журн. – 2001. – № 3.

Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.) / В. Ф. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3.

Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада й українізація військових частин російської армії / В. Ф. Верстюк // Укр. іст. журн. – 2012. – № 3.

- Верстюк В. Ф. Революція 1917–1921 рр. у різних форматах (гортаючи числа "Українського історичного журналу") / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 105-122.
- Віднянський С. В. Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН? (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України) / С. В. Віднянський // Український історичний журнал. - 2015. - № 5. - С. 172-185.
- Віднянський С. В. Дослідження з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки (за матеріалами "Українського історичного журналу") / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 163-175.
- Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Л. Вільшанська // Укр. іст. журн. – 2004. – № 4.
- Власенко С. І. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А.Ковпака: огляд документів фонду ЦДАГО України / С. І. Власенко // Український історичний журнал. - 2014. - № 5. - С. 163-173.
- Гушуляк І. Історичне значення української революції 1917–1920 рр. та причини її поразки / І. Гушуляк // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3.
- Генега Р. Я. Формування радянського соціального простору у Львові (1944–1953 рр.) / Р. Я. Генега // Український історичний журнал. - 2014. - № 6. - С. 77-91.
- Дмитрієнко М. Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України 1919–1920 рр. / М. Ф. Дмитрієнко // Укр. іст. журн. – 2003. – № 6; 2004. – № 1.
- Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1.
- Котляр М. Ф. Початки Русі. Довкола 862 року / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2.
- Кириленко С. О. Проблема походження Русі в радянській історичній науці 1930–1940 рр. / С. О. Кириленко // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6.

- Лисенко О. Є. Сучасний дискурс Другої світової війни крізь призму публікацій "Українського історичного журналу" останнього десятиліття / О. Є. Лисенко, Т. В. Пастушенко // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 140-162.
- Лозицький В. С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. С. Лозицький // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6.
- Масненко В. В. Історична пам'ять як основа / В. В. Масненко // Формування національної свідомості // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5.
- Машкін О. М. П. А. Столипін та Україна / П. А. Машкін // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2.
- Марочко В. І. Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс / В. І. Марочко // Український історичний журнал. - 2017. - № 5. - С. 112-132.
- Моця О. П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовіччя Європи / О. П. Моця // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2.
- Моця О. П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. П. Моця // Укр. іст. журн. – 2012. – № 5.
- Процик А. Російський націоналізм і Україна в добу революції й громадянської війни / А. Процик // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4–5.
- Путро О. І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета) / О. І. Путро // Укр. іст. журн. – 2002. – № 5.
- Ричка В. М. Києво-руська спадщина в російській та українській історіографії / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2011. – № 1.
- Ричка В. М. Візантійські походи Київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства / В. М. Ричка // Укр. іст. журн. – 2012. – № 4.
- Ситник О. М. Роль ідеології в історичному процесі: проблеми та особливості дослідження / О. М. Ситник // Укр. іст. журн. – 2009. – № 4.
- Смолій В. А. Історія інститутська, історія українська / В. А. Смолій, О. А. Удод, О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1.

Степанков В. В. Становлення політичної еліти Гетьманщини в період революції XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси / В. В. Степанков // Український історичний журнал. - 2016. - № 6. - С. 87-112.

Ткаченко І. В. Науково-видавнича діяльність М. Грушевського під наглядом органів влади Російської імперії (1907–1914) / І. В. Ткаченко // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6.

Довідково-інформаційна література

Цей тип видань представлений енциклопедіями, енциклопедичними і термінологічними словниками з історії України, які мають принципове значення для роз'яснення тих чи інших понять та термінів. В основному це довідково-інформаційна література, яка характеризується ступенем повноти інформації.

Пропонуємо використати такі видання:

Котляр М. Шляхами віків: довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицкий. – К. : Україна, 1993. – 380 с.

Гісем О. В. Історія України в таблицях / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. Ф. Трухан. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2006. – 480 с.

Малий словник історії України. / В. Смолій, С. Кульчицкий, О. Майборода та ін. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.

Україна. Книга фактів / укл. Н. В. Лістратенко. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2006. – 318 с.

Інтернет-ресурси з курсу «Історія України»:

http://dalizovut.narod.ru/bagaley/bagal_so.htm – Д. І. Багалій: Історія Слобідської України;

<http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В. Вернадського (Київ);

<http://varnak.psend.com/narys/index.html> – Д. Дорошенко: Нарис історії України;

<http://lib-gw.univ.kiev.ua> – Бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка;

<http://www.filosof.com.ua> – Інститут філософії імені Г. Сковороди НАН України (Київ);

<http://www.institute@history.org.ua> – Інститут історії України НАН України (Київ);

<http://www.inst-ukr.lviv.ua> – Інститут Українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (Львів).

<http://litorpys.org.ua/> - «Ізборник» — Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації.

Основні вимоги до опрацьованої літератури і джерел з історії України

Для досягнення найбільшої ефективності, глибини розуміння матеріалу, його запам'ятовування та засвоєння студенту необхідно добре оволодіти основними **методами роботи** з книгою або джерелом. Найчастіше виділяються такі основні методи:

Робота до початку прочитання включає ознайомлення з книгою, її титульною сторінкою, передмовою, змістом книги та анотацією.

Перегляд – читання, за якою книгу побіжно переглядають, затримуючись на основних узагальненнях і висновках, структурою наукового дослідження.

Вибіркове читання – ознайомлення з окремими розділами, місцями, що вміщують певну потрібну інформацію.

Суцільне читання – спрямовується на уважне прочитання всього тексту без оформлення окремих висновків і узагальнень.

Прочитання з опрацьовуванням матеріалу з паралельним веденням зошитів.

Робота під час читання допомагає чітко визначити потрібну інформацію, її характер і обсяг. Сприяє формулюванню питань під час читання тексту, поверненню до раніше прочитаного під впливом нових ідей, думок, які могли виникнути в процесі прочитання.

Робота над текстом після його прочитання

На цьому етапі необхідно обміркувати весь матеріал, відібрати значиму інформацію, намагатися запам'ятати та засвоїти її.

Існують різні види фіксації прочитаного:

- підкреслення і позначки на полях допомагають виділяти головні думки, ключові слова та фрази;
- найпростішим різновидом записування є виписки з книги, тобто вибірка з тексту окремих місць (думок, фактів, цифр, цитат).

Складання плану допомагає зрозуміти структуру тексту, виявити його структурно-логічні зв'язки, поглибити розуміння матеріалу. При складанні плану необхідно:

- виділити суттєві, важливі думки;
- розділити текст на частини, які згруповані навколо цих думок;
- зробити заголовок кожній частині, ці заголовки стануть пунктами плану;
- крім пунктів, план може ще містити й підпункти.

Для розуміння тексту необхідно складати схеми, таблиці, графіки, які створюють цілісну логічно-образну картину.

Стислим викладом основних положень тексту у формі твердження або заперечення є **тези**, які складають при повторному читанні шляхом відбору основних положень без залучення фактичного матеріалу і пояснень.

Найраціональніший різновид записів навчального матеріалу – **конспект**. Це короткий, систематизований, логічно зв'язаний запис змісту матеріалу. Конспект може бути текстуальним, вільним або тематичним. **Текстуальний конспект** створюється з окремих елементів тексту оригіналу – цитат, зі збереженням його логіки й структури. **Вільний конспект** поєднує виписки, цитати, тези, власні думки студента, може включати розгорнутий план. **Тематичний конспект** дає відповідь тільки на конкретне питання на основі одного чи кількох джерел без запису їхнього іншого змісту.

Для виступу готують не повний текст, а **конспект** виступу, основу якого складають тези, доповнені доказами, розмірковуваннями, прикладами та ілюстраціями. Найдоцільніше робити виписки на аркушах чи картках формату А5, заповнюючи тільки один бік картки. Цей спосіб дає можливість легко групувати й перегруповувати окремі частини доповіді, доповнювати їх новою інформацією, картками зручно користуватися під час виступу. Зверху на картці пишуть заголовок, що вказує, де саме цей матеріал буде застосовано, а внизу наводять назву джерел інформації.

Вимоги до написання самостійних робіт та критерії оцінки знань студентів

Самостійна робота студента під час вивчення курсу «Історія України» проводиться за напрямками:

- організаційно-методична робота в бібліотеці;
- опрацювання державних нормативних джерел, підручників і навчальних посібників, монографій, енциклопедій та словників;
- конспектування літератури згідно з тематичним планом лекції;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- реферування наукових статей та інших друкованих джерел;
- написання рефератів, творчих і дослідницьких робіт;
- перегляд і рецензування художніх і документальних фільмів;
- підготовка виступів на семінарах, конференціях, підготовка до іспиту з навчального курсу.

Вимоги до написання реферату

Підготовка реферату з одного питання програми (за вибором студента) є самостійною домашньою роботою.

- Основні етапи підготовки реферату:
  - а) вибір теми та пошук необхідної літератури;
  - б) вивчення зібраних матеріалів;
  - в) написання реферату;

г) захист його на семінарі впродовж – 5–7 хвилин.

- Критерієм оцінки реферату є такі параметри:

- а) виразно сформульована проблема;

- б) обґрунтування її актуальності;

- в) короткий огляд літературних поглядів різних (кількох) авторів на суть проблеми;

- г) логічна послідовність і аргументованість викладу змісту;

- д) наявність власної (авторської) позиції;

- е) пов'язаність змісту реферату з сучасними українськими реаліями (практичними чи теоретичними);

- є) наявність висновку й посилань на джерела.

- Не зараховуються ті реферати, які є плагіатом чи передруком текстів із підручників або Інтернету.

- Після вибору та осмислення теми, яка зацікавила студента, необхідно отримати консультацію у викладача щодо складання попереднього плану і списку тематичної літератури.

- Ознайомлення з літературою вимагає критичного співставлення заідеологізованих робіт радянського часу із занадто радикальними, псевдонауковими працями сьогодення і аналізу справді наукових, виважених досліджень.

- Після опрацювання літератури можна скласти план, що включає два-три питання, які розкривають основний зміст теми.

- Найважливіші вимоги до питання реферату:

- а) змістовність;

- б) логічна послідовність;

- в) органічний зв'язок викладу окремих питань;

- г) після розкриття кожного питання плану обов'язково робляться висновки;

д) по завершенні розгляду всієї теми робиться ґрунтовний загальний висновок.

- Реферат пишуть або друкують шрифтом розміром 14 пунктів з одного боку аркуша паперу стандарту А4 через 1,5 міжрядкових інтервали, та нумерують, залишаючи поля таких розмірів: лівий – 30 мм, правий – 15 мм, верхній та нижній – по 20 мм. Загальний обсяг реферату – не менше 10 сторінок. Оформлюють реферат відповідно до загальноприйнятих вимог. Зміст реферату складається зі вступу, розділів основної частини, висновків, списку використаної літератури. Студент підписує оформлений реферат і проставляє дату виконання.

- Роботи, виконані несамотійно (плагіат, передрук текстів з Інтернету та рефератів інших осіб), а також такі, що не можуть бути оцінені позитивно, не зараховуються. Захист реферату проводиться шляхом публічного виступу або індивідуальної співбесіди викладача зі студентом. Реферат готується за кількома джерелами (до 10 найменувань). У тексті автор подає власні думки, дає власну оцінку теми, робить висновки.

- Реквізити реферату:
  - а) назва міністерства, якому підпорядковується навчальний заклад;
  - б) заклад, в якому навчається автор;
  - в) назва факультету і кафедри, на яких виконано роботу;
  - г) тема реферату;
  - д) прізвище, ім'я, по батькові, назва навчальної групи студента, який виконав реферат;
  - е) прізвище, ім'я, по батькові, посада і наукове звання керівника роботи;
  - є) місце та рік написання;
  - ж) текст, який складається зі вступу, основної частини, висновків. Список використаної літератури.

Правила оформлення списку використаних джерел і літератури

Один автор	Бойко О. Д. Історія України : навчальний посібник / О. Д. Бойко. – 4-е вид., доп. – К. : Академвидав, 2012. – 704 с.
Два або три автори	Багалеї Д. І. Історія міста Харків за 250 років його існування (з 1655-го по 1905-й рік). XVII–XVIII вв. / Д. І. Багалеї, Д. П. Міллер. – Х.: Вид-во Харківського обш. управління, 1905. – Т. 1. – 568 с.; Т. 2. – 973 с.
Чотири автори	Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ : збірник наукових праць / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко. – К. : Знання України, 2002.
П'ять і більше авторів	Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / [М. Т. Степико, В. С. Крисаченко, А. І. Мостяєв та ін. ; автор вступ. слова А. С. Гальчинський; авт. передм. В. С. Крисаченко] ; Нац. ін.-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2004.
Багатотомні видання	Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т. 12 кн. / М. Грушевський. – К., 1991–1997.
Перекладені видання	Наймарк Н. М. Геноциди Сталіна / Н. М. Наймарк; пер. з англ. В. Старка. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
Збірники наукових праць	Історичні віхи Слобідської України XVII – початок XX ст. Наукова збірка праць учасників наукової конференції / редкол. : В. І. Танцюра та ін. – Х. : Центр освітніх ініціатив, 1997. – 98 с.
Статті з журналів, інших часописів	Моця О. П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. П. Моця // Укр. іст. журн. –

Критерії оцінки знань студентів при вивченні дисципліни «Історія України»

Для оцінки знань студентів використовують такі форми контролю: поточний, модульна контрольна робота та залік.

Поточний контроль знань студентів здійснюється під час проведення семінарських занять протягом семестру і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Оцінюється рівень знання студентами першоджерел, наукової літератури, уміння логічно та послідовно виступати під час обговорення питань плану семінарського заняття, ставити та відповідати на запитання в ході дискусії. Студент може набрати від 1 до 5 балів за кожний семінар.

5 балів – красномовний виступ, риторично грамотний за усіма параметрами оцінювання, студент має творчий доробок оратора, пафосу і логосу;

4 бали – логічний виступ, інформаційно повний, продуманий;

3 бали – виступ за темою з частковими порушеннями параметрів красномовства, тематичними помилками;

2 бали – формальний виступ з намаганням викласти тему;

1 бал – зауваження, доповнення;

0 балів – пасивна присутність;

максимальна кількість балів на усі виступи: $5 \times 9 = 45$ балів.

Семінарська контрольна робота полягає в оцінці засвоєння студентом частини навчального матеріалу. Проводиться у письмовій формі. Оцінювання знань здійснюється: за відповіді на питання першого рівня складності – 1–3 бали, другого – 4 бали, третього – 8 балів, максимально – 15 балів. Студент отримує від 13 до 15 балів, якщо відповіді побудовані логічно, виявляються фундаментальні знання термінів, понять, робляться змістовні висновки,

представлені різні підходи до означених проблем та обґрунтоване бачення їх сутності. Від 10 до 12 балів студент отримує, якщо у відповіді представлені визначення основних термінів, понять, розкриваються всі питання, але присутня деяка непослідовність аналізу. Від 6 до 9 балів студент отримує, якщо відповідь побудована не дуже логічно, виявляються недоліки в розкритті відповідних понять, термінів, хоча їх загальне розуміння представлено, вона має описовий, однобічний характер, демонструє відсутність самостійного бачення сутності проблем. Від 1 до 5 балів студент отримує, якщо відповідь дано не на всі запитання, не містить наукового обґрунтування проблем, відсутня логіка викладення матеріалу. 0 балів виставляється в разі відсутності відповідей на питання контрольної роботи.

Підсумковий контроль знань студентів проводиться з метою оцінки результатів навчання на завершальному етапі вивчення дисципліни у формі письмового заліку в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою, і в терміни, встановлені навчальним планом. Залікові білети включають два питання, спрямовані на встановлення рівня загальної теоретичної підготовки студента і оцінюються максимально по 20 балів кожне.

Рівень знань на заліку оцінюється:

37–40 балів, якщо студент дав правильну та повну відповідь на всі поставлені питання, міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, демонструє вміння пов'язувати події минулого із сучасним розвитком, логіку та аргументованість викладення (наведення прикладів, аналогій, знання головних дат з історії України), вільно використовує набуті теоретичні знання під час аналізу практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем;

32–36 балів ставиться студенту, якщо він відповів на всі запитання, добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає матеріал, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних

неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного;

27–31 бал ставиться студенту у випадку, якщо він відповів на всі запитання, в основному опанував теоретичні знання з навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але відповідь є недостатньо аргументованою, виявляє неточності, невміння оцінювати факти та явища;

21–26 балів ставиться, якщо всі питання розкриті неповно або логіка відповідей вимагає істотного виправлення;

1–20 балів студент отримує, якщо у відповіді не розкриті по сутності всі питання, продемонстровано недостатнє знання фактичного матеріалу, наукових визначень, відсутності посилання на першоджерела та рекомендовану наукову літературу;

0 балів студент отримує в разі відсутності відповідей на питання екзаменаційного білету.

РОЗДІЛ VII. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Характеристика головних історичних регіонів України.
2. Особливості геополітичного становища України: минуле й сьогодення.
3. Історія розвитку національної української символіки.
4. Першопочатки людського життя на терені України. Трипільська цивілізація.
5. Скіфо-сарматська доба в Україні та античний світ.
6. Сучасні теорії етногенезу слов'ян. Східнослов'янські племенні союзи на території України напередодні виникнення Київської Русі.
7. Теорії походження Київської держави.
8. Соціально-політичний устрій Київської Русі.
9. Етнічні процеси в Київській Русі. Питання про давньоруську народність.
10. Утвердження християнства на Русі.
11. Політична культура Київської Русі.
12. Київська Русь як децентралізована федерація. Причини роздроблення Київської Русі.
13. Галицько-Волинська держава в XII–XIV столітті.
14. Статус та особливості розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського (друга половина XIV – перша половина XVI століття).
15. Люблінська унія 1569 року. Соціально-економічні наслідки перебування українських земель у складі Речі Посполитої (1569–1647).
16. Берестейська релігійна унія (1596) та її наслідки.
17. Початок православного українського Відродження (друга половина XVI – перша половина XVII століття).
18. Походження українського козацтва.
19. Заснування Запорізької Січі та перетворення її в центр визвольного руху українського народу.
20. Козацько – селянські повстання в другій половині XVI – на початку XVII століття.

21. Українська національна революція XVII століття, її періодизація, мета характер та рушійні сили.
22. Основні напрями зовнішньої політики Б. Хмельницького.
23. Створення Української козацької держави в ході національної революції (1648–1676).
24. Переяславська Рада та Березневі статті 1654 року. Наслідки українсько-російської угоди.
25. Політична діяльність гетьмана І. Виговського. Гадяцька угода. Причини і наслідки краху політики І. Виговського.
26. Руїна: громадянська війна 60–80-х рр. в українській козацькій державі.
27. Правління гетьмана І. Мазепи. Причини та наслідки його поразки.
28. Характеристика Конституції П. Орлика.
29. Становище та особливості розвитку Української козацької держави у XVIII ст. (1709–1783). Малоросійські колегії.
30. Галичина та Правобережжя наприкінці XVII–XVIII століть. Занепад і ліквідація Речі Посполитої та доля українських земель.
31. Гайдамацький рух. Коліївщина 1768 року.
32. Закарпаття та Буковина в XIV–XVIII століттях.
33. Слобідська Україна XVII–XVIII століть.
34. Основні риси, особливості та досягнення української культури доби бароко.
35. Українське національно-культурне Відродження кінця XVIII–XIX століть. Періодизація та особливості.
36. Український вплив на російську культуру в середині XVIII – першій половині XIX століття.
37. Політизація національного руху в першій половині XIX століття. Кирило-Мефодіївське братство: програма і діяльність.
38. Адміністративно-політичний устрій, особливості соціально-економічного та культурного розвитку українських земель у складі Австрійської імперії у першій половині XIX століття.
39. Харківський університет і його місце в історії української культури.

40. Українські землі у складі Російської імперії у другій половині XIX століття. «Великі реформи» 60–70 рр. та їх наслідки.
41. Т. Шевченко і його вплив на формування української національної ідеї.
42. Український національний рух у Російській імперії в середині – другій половині XIX ст.: умови розвитку, програми, діячі.
43. Національний рух у Західній Україні (друга половина XIX – початок XX століття).
44. Перші українські політичні партії початку XX ст. та їхні програми.
45. Україна в період революції 1905–1907 рр. у Російській імперії.
46. Україна в роки Першої світової війни (1914–1918).
47. Особливості та напрями розвитку української культури другої половини XIX – початку XX століття.
48. Наукова та суспільно-політична діяльність М. Грушевського.
49. Початок національно-демократичної революції в Україні. Утворення та діяльність Центральної Ради (лютий-червень 1917 року).
50. Боротьба за українську автономію у 1917 році. I та II Універсали Центральної Ради.
51. III Універсал Центральної Ради. Проголошення УНР, значення цього акту.
52. Українська діаспора в середині XIX – другій половині XX століття.
53. Українська Народна республіка наприкінці 1917 – на початку 1918 років. IV Універсал та проголошення незалежності.
54. Здобутки та прорахунки в політиці Гетьмана П. Скоропадського.
55. Директорія та її діяльність. Постать С. Петлюри.
56. Західноукраїнська Народна Республіка: виникнення, історична доля.
57. Причини, характер та особливості селянського повстанського руху в Україні в 1918–1921 роки. Основні положення соціально-політичної програми Н. Махно.
58. Громадянська війна в Україні 1919–1921 роки. Здобутки та наслідки національно-демократичної революції.
59. Радянська Україна в 20-х рр. XX ст.: політичне становище в складі СРСР.

60. Українське національне відродження 20-х р. ХХ ст. та політика українізації.
61. Радянська Україна в 30-х р. ХХ ст.: модернізація по-сталінськи.
62. Голодомор (1932–1933). Причини, наслідки.
63. Сталінський терор в Україні: причини та масштаби.
64. Західна Україна, Буковина та Закарпаття в 1920–1939 роки. Український національно-визвольний рух.
65. Україна напередодні та на початку Другої світової війни (1939–1941).
66. Особливості окупаційного режиму в Україні (1941–1944). Рух опору: партизани, підпілля, Українська Повстанська армія.
67. Підсумки та наслідки Другої світової війни для України.
68. Україна в повоєнний період (1946–1953).
69. «Відлига» та національний рух 50–60-х рр. ХХ ст. в Україні.
70. Правозахисний рух в Україні протягом 60–80 рр. ХХ століття.
71. Україна в добу кризи авторитарної системи (70-ті – перша половина 80-х рр. ХХ століття).
72. Україна в роки «перебудови» та демократичної революції (1985–1991).
73. Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року.
74. Незалежна Україна у 90-ті р. ХХ – на початку ХХІ ст.: соціально-економічний розвиток.
75. Політичний розвиток України в 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століття. Сучасні політичні партії України.
76. Конституція України 1996 р.; перспективи її оновлення.
77. Міжнародне становище України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Україна та Європа. Українсько-російські відносини і причини їх загострення.
78. Основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

РОЗДІЛ VIII. ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

2 млн років тому – поява первісних людей на Землі.

1 млн років тому – поява первісних людей на території України.

IV–III тис. до н. е. – розселення племен трипільської культури на території України.

IX–VII ст. до н. е. – розселення киммерійців між Дністром і Доном, а також на Кримському та Таманському півостровах.

VII–III ст. до н. е. – панування скіфів на території Північного Причорномор'я.

VII–VI ст. до н. е. – грецька колонізація Північного Причорномор'я.

I–II ст. – перші згадки про слов'ян у творах римських вчених – Плінія Старшого, Тацита, Птоломея.

IV–VII ст. – формування перших східнослов'янських політичних об'єднань – союзів племен.

VIII–IX ст. – утворення праукраїнської держави Руська земля з центром у Києві.

860–866 – походи князя Аскольда на Константинополь.

882 – вбивство Аскольда варягами, захоплення Києва Олегом.

882–912 – правління Олега на Русі.

911 – укладення договору між Руссю і Візантією.

912–945 – князювання Ігоря.

945–964 – регентство княгині Ольги.

964–972 – князювання Святослава.

980–1015 – князювання Володимира Великого.

988 – запровадження християнства в Київській Русі.

1019–1054 – князювання Ярослава Мудрого.

1037 – спорудження в Києві Софійського собору.

1097 – князівський з'їзд у Любечі.

1113 – укладення монахом Нестором першої редакції літописного видання – «Повісті минулих літ».

- 1113–1125** – князювання Володимира Мономаха.
- 1187** – перша літописна згадка назви «Україна» щодо земель Південної Київщини та Переяславщини.
- 1119** – об'єднання волинським князем Романом Мстиславовичем Галицької і Волинської земель та утворення Галицько-Волинського князівства.
- 1223** – поразка руських дружин і половецького війська в битві на р. Калці.
- 1237–1240** – монгольська навала на Русь.
- 1238** – перемога військ Данила Галицького над німецькими лицарями-хрестоносцями під Дорогочином.
- 1350–1352** – боротьба польсько-угорської коаліції з Литовським князівством за Волинські землі.
- 1362** – перемога литовського війська над золотоординськими збройними формуваннями. Остаточна інкорпорація до Литовського князівства Київщини, Переяславщини, Волині та Поділля.
- 1385** – Кревська унія між Литвою та Польщею.
- 1387** – остаточне приєднання Галичини до Польського королівства.
- 1410** – поразка Тевтонського ордена від об'єданого війська поляків, литовців, українців та білорусів під Грюнвальдом.
- 1413** – Городельська унія між Литвою та Польщею.
- 1449** – утворення Кримського ханства.
- 1480** – повалення золотоординського іґа на Русі.
- 1529** – перший Литовський статут.
- 1554–1556** – спорудження Д. Вишневецьким на о. Мала Хортиця оборонного замка-фортеці. Заснування Січі.
- 1566** – другий Литовський статут.
- 1569** – Люблінська унія між Литвою та Польщею. Утворення федеративної польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Перехід під владу Польщі Київського, Волинського і Брацлавського воєводств, а також Підляшшя.
- 1572** – універсал польського короля Сигізмунда II Августа про утворення найманого козацького війська.

- 1572** – видання у Львові друкарнею І. Федорова першої друкованої в українських землях книги «Апостол».
- 1588** – Третій Литовський статут.
- 1591–1593** – козацько-селянське повстання під проводом К. Косинського.
- 1594–1596** – козацько-селянське повстання під проводом С. Наливайка.
- 1596** – Берестейська унія.
- 1616** – похід запорозьких козаків на чолі з П. Сагайдачним на Кафу, визволення невольників.
- 1621** – битва польсько-козацького війська з турецьким під Хотиним.
- 1625–1638** – хвиля козацько-селянських повстань під проводом М. Жмайла, Т. Трясила, І. Сулими, П. Бута, Д. Гуні, Я. Остряниці.
- 1648–1676** – українська національна революція.
- 1648** – перемоги козацького війська на чолі з Б. Хмельницьким над поляками під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями.
- 1649** – розгром польського війська в битві під Зборовом. Зборівська мирна угода.
- 1651** – поразка козацького війська в битві під Берестечком. Білоцерківський договір.
- 1652** – розгром польського війська в битві під Батогом.
- 1653** – перемога українського війська на чолі з І. Богуном над польсько-шляхетською армією під Монастирищем. Рішення Земського собору про прийняття Війська Запорозького під протекторат Московського царя.
- 1654, 8 січня** – Переяславська рада.
- 1654, березень** – «Березневі статті».
- 1657** – смерть Б. Хмельницького.
- 1657–1659** – гетьманування І. Виговського.
- 1658** – Гадяцький договір.
- 1659** – розгром московських військ під Конотопом збройними формуваннями під керівництвом І. Виговського.
- 1659–1663** – гетьманування Ю. Хмельницького.

1659 – «Переяславські статті» Ю. Хмельницького.

1660 – Слободищенський трактат.

1661 – заснування університету у Львові.

1663 – «Чорна рада» у Ніжині.

1663–1668 – гетьманування І. Брюховецького на Лівобережній Україні.

1663–1665 – гетьманування П. Тетері на Правобережній Україні.

1665 – Московські статті. Обмеження територіально-адміністративної автономії Лівобережної України.

1665–1676 – гетьманування П. Дорошенка на Правобережній Україні.

1667 – Андрусівське перемир'я між Російською державою та Річчю Посполитою.

1668–1672 – гетьманування Д. Многогрішного на Лівобережній Україні.

1669 – «Глухівські статті».

1672–1687 – гетьманування І. Самойловича на Лівобережній Україні.

1674 – перше видання «Синопису» (Київ).

1676–1681 – гетьманування Ю. Хмельницького на Правобережжі.

1677–1681 – Московсько-Турецька війна за Правобережну Україну.

1681 – Бахчисарайський мирний договір між Росією, Туреччиною та Кримським ханством.

1686 – «Трактат про Вічний мир» між Росією та Польщею.

1687–1708 – гетьманування І. Мазепи.

1708–1722 – гетьманування І. Скоропадського.

1709, червень – Полтавська битва.

1710 – обрання гетьманом в еміграції П. Орлика, Бендерська Конституція.

1714 – перша згадка в джерелах про гайдамаків.

1722–1727 – діяльність першої Малоросійської колегії.

1722–1723 – гетьманування П. Полуботка.

1727–1734 – гетьманування Д. Апостола.

1727 – «Решительные пункты» (документ, що регулював відносини Гетьманщини з Росією).

1734–1750 – діяльність Правління Гетьманського Уряду.

1750–1764 – гетьманування К. Розумовського.

1764 – зосередження повноти влади в Україні в руках Другої Малоросійської колегії.

1768 – початок Коліївщини на Правобережній Україні.

1772 – перший поділ Польщі. Приєднання до Росії Східної Білорусії, а Галичини до Австрії.

1775 – ліквідація царським самодержавством Запорозької Січі.

1781 – ліквідація полкової системи на Гетьманщині, утворення натомість намісництв за російським зразком.

1783 – царський маніфест про приєднання до Російської держави Кримського ханства;

– царський указ про закріпачення селян на Лівобережній та Слобідській Україні.

1785 – «Жалувана грамота дворянству» Катерини II, згідно з якою українська старшина зрівнювалась у правах з російським дворянством.

1793 – другий поділ Польщі. До Росії відійшли Київщина, Східна Волинь, Поділля, Брацлавщина.

1795 – третій поділ Польщі. Росія включила до свого складу Західну Волинь, Західну Білорусію, Литву і Курляндію.

1798 – видання в Петербурзі трьох частин «Енеїди».

1803 – царський указ про «вільних хліборобів», згідно з яким поміщики за власним бажанням могли відпускати кріпосних селян на волю й давати їм земельні наділи.

1805 – відкриття Харківського університету.

1812, червень – початок агресії Наполеона проти Росії.

1812–1835 – антикріпосницькі виступи селян на Поділлі під проводом У. Кармелюка.

1818–1821 – діяльність таємної організації «Союз благоденства», «побічні управи» якого діяли в Кишиніві, Тульчині, Полтаві тощо.

- 1820** – заснування в Ніжині Гімназії вищих наук.
- 1821** – утворення в Тульчині таємного «Південного товариства».
- 1825, грудень** – повстання декабристів у Петербурзі.
- 1825, грудень** – 1826, січень – повстання Чернігівського полку в Україні.
- 1827–1830** – діяльність таємного демократичного гуртка у Ніжинській Гімназії вищих наук.
- 1830–1831** – Польське визвольне повстання на Правобережній Україні.
- 1833–1837** – діяльність напівлегального демократично-просвітительського та літературного угруповання «Руська трійця».
- 1834** – заснування університету в Києві.
- 1840** – видання в Петербурзі «Кобзаря» Т. Шевченка.
- 1843–1844** – селянське повстання під проводом Л. Кобилиці на Буковині.
- 1846–1847** – діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.
- 1847–1848** – запровадження в Правобережній Україні «Інвентарних правил».
- 1848, травень** – утворення у Львові першої української політичної організації – Головної руської ради.
- 1848** – ліквідація кріпосного права у Галичині та на Буковині.
- 1853–1858** – Кримська війна.
- 1855** – розгортання масового антикріпосницького руху «Київської козаччини».
- 1856** – «Похід у Таврію за волею» – масове самовільне переселення селян Катеринославщини та Херсонщини.
- 1861, лютий** – царський маніфест про скасування кріпосного права в Росії.
- 1861–1862** – видання в Петербурзі українського журналу «Основа».
- 1863** – циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про обмеження видання книг та заборону викладання в школах українською мовою;
– написання П. Чубинським вірша «Ще не вмерла Україна» – тексту сучасного гімну України.
- 1864** – земська, судова та шкільна реформи у Росії.
- 1865** – заснування в Одесі Новоросійського університету;
– відкриття першої в Україні залізниці Одеса-Балта.

1867 – перетворення Австрійської імперії на дуалістичну Австро-Угорську.

1868 – створення у Львові першого осередку товариства «Просвіта».

1874 – масове «ходіння в народ».

1875 – відкриття університету в Чернівцях.

1876 – затвердження царем Емського акта, що забороняв видання та ввезення з-за кордону літератури українською мовою.

1876–1879 – діяльність народницької організації «Земля і воля».

1877 – «Чигиринська змова».

1880–1881 – діяльність «Південноросійського робітничого союзу» народників у Києві.

1882 – створення в Єлисаветграді першої української професійної театральної трупи.

1890 – утворення Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії.

1892 – виникнення таємного товариства «Братство тарасівців».

1897 – організація київського та катеринославського «Союзів боротьби за визволення робітничого класу»;

- перший загальний перепис населення Росії;
- на Харківському паровозобудівному заводі завершено будівництво першого паровоза.

1900 – утворення Революційної української партії (РУП);

- видання у Львові брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» в Петербурзі.

1905, 9 січня – розстріл робітничої демонстрації («Кривава неділя»);

- початок першої російської революції.

1905, червень – повстання на броненосці «Потьомкін».

1905, жовтень – всеросійський загальний політичний страйк. Виникнення Рад робітничих депутатів.

1905, жовтень – підписання царем маніфесту «Про удосконалення державного порядку», в якому обіцялося громадянські свободи та скликання законодавчої Думи.

1905, грудень – збройні повстання в Харкові, Олександрівську, Горлівці.

1906, листопад – царський указ про вільний вихід селян із общини. Початок столипінської аграрної реформи.

1907, 3 червня – царський указ про розпуск II Державної думи. Державний переворот, що фіксував поразку революцію 1905–1907 років.

1908 – утворення «Товариства українських поступовців» (ТУП).

1914, лютий – масовий рух протесту проти заборони царатом святкування сторіччя з дня народження Т. Шевченка.

1914, серпень – створення в Львові Головної української ради;

– заснування «Союзу визволення України» (СВУ).

1914 – створення в складі австро-угорської армії українського добровольчого Легіону січових стрільців (УСС);

– утворення царським урядом Галицько-Буковинського генерал-губернаторства.

1917, 27 лютого – перемога Лютневої демократичної революції. Повалення самодержавства в Росії.

1917, 4 березня – утворення Центральної Ради.

1917, 23 червня – I Універсал Центральної Ради.

1917, 3 липня – II Універсал Центральної Ради.

1917, липень – збройний виступ полуботківців.

1917, серпень – тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду, яка суттєво обмежувала права людини.

1917, листопад – III Універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки (УНР).

1917, 3 грудня – маніфест РНК до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради.

1917, 12 грудня – проголошення радянської влади в Україні на Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові.

1917, 5 грудня – початок наступу радянських військ на Київ.

1918, 11 січня – IV Універсал Центральної Ради.

1918, 26 січня – підписання мирного договору між УНР і Німеччиною та її союзниками;

– вступ до Києва радянських військ на чолі з М. Муравйовим.

1918, 18 лютого – початок наступу німецьких військ на територію України.

1918, 29 квітня – ухвалення Центральною Радою Конституції УНР;

– проголошення на Всеукраїнському хліборобському з'їзді П. Скоропадського гетьманом України. Здійснення державного перевороту і перехід усієї повноти влади в Україні до рук гетьмана.

1918, листопад – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР);

– утворення Директорії.

1918, 14 грудня – вступ до Києва збройних формувань Директорії. Зречення гетьманом П. Скоропадським влади.

1919, 22 січня – Акт злуки УНР і ЗУНР.

1919, 6 січня – проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) декретом Тимчасового робітничо-селянського Уряду України.

1919, 10 березня – прийняття III Всеукраїнським з'їздом рад (Харків) першої Конституції УСРР. Юридичне оформлення радянської державності в Україні.

1919, липень – окупація Криму та майже всього Лівобережжя, за винятком Чернігівщини, військами А. Денікіна.

1919, 3 грудня – затвердження VIII Всеукраїнською конференцією РКП(б) резолюції ЦК РКП(б) «Про радянську владу на Україні».

1919, 11 грудня – створення Всеукраїнського революційного комітету на чолі з Г. Петровським.

1919, 16 грудня – вступ збройних формувань Червоної Армії до Києва.

1920, квітень – підписання Варшавського договору між УНР та Польщею.

1920, 25 квітня – початок радянсько-польської війни.

1920, 6 травня – вступ польсько-українського війська до Києва.

1920, 26 травня – початок Київської наступальної операції. Контрнаступ радянських військ.

1920, 12 жовтня – підписання у Ризі угоди про перемир'я та попередні умови миру між РСФРР та УСРР з одного боку та Польщею – з іншого.

1920, листопад – остаточний розгром армії П. Врангеля в Криму. Ліквідація Південного фронту.

1921, березень – ухвала X з'їздом РКП(б) постанови про запровадження нової економічної політики (неп).

1921, 18 березня – підписання Ризького мирного договору між Польщею і РСФРР та УСРР.

1921–1923 – голод в Україні.

1922, 30 грудня – затвердження I з'їздом СРСР декларації про утворення Союзу РСР і союзного договору.

1923, березень – остаточне визнання Східної Галичини частиною Польщі Радою послів великих держав у Парижі.

1923, 20 вересня – остаточна ліквідація Наркомату закордонних справ УСРР.

1924 – II з'їзд Рад СРСР, що затвердив Конституцію СРСР.

1925, березень – саморозпуск УКП.

1925, грудень – проголошення XIV з'їздом РКП(б) курсу на індустріалізацію.

1925–1928 – літературна дискусія, розпочата М. Хвильовим.

1928–1932 – п'ятирічний план розвитку народного господарства України.

1928 – «Шахтинська справа».

1929, січень – створення у Відні Організації Українських Націоналістів (ОУН).

1929 – перехід до політики суцільної колективізації.

1930 – кампанія «пацифікації» в західноукраїнських землях.

1932–1933 – голод в Україні.

1932, жовтень – пуск Дніпрогесу.

1933–1937 – другий п'ятирічний план розвитку народного господарства України.

1937, січень – ухвалення нової Конституції УРСР Надзвичайним XIV з'їздом Рад України.

1938, 11 жовтня – здобуття Закарпаттям автономії.

1939, 15 березня – проголошення самостійності Карпатської України.

1939, 23 серпня – підписання договору між СРСР і Німеччиною про ненапад, а також таємної угоди про розмежування сфер інтересів у Східній Європі.

1939, 1 вересня – початок Другої світової війни.

1939, 17 вересня – перехід радянськими військами польського кордону. Початок радянізації Західної України.

1939, вересень – підписання радянсько-німецького договору про дружбу та кордони.

1940, червень – інкорпорація Бессарабії та Північної Буковини до складу Радянського Союзу.

1941, 30 червня – ухвалення Українськими національними зборами у Львові Акта про відновлення Української держави.

1941, липень–вересень – оборона Києва.

1941, жовтен–липень – оборона Севастополя.

1942, 20 червня – створення українського штабу партизанського руху (УШПР).

1942, жовтень – утворення Української Повстанської Армії (УПА).

1942, 18 грудня – визволення першого українського населеного пункту – с. Півнівки Міловського р-ну Ворошиловградської (Луганської) обл.

1942 – рейд партизанського формування С. Ковпака з Путивля до Карпат.

1943, листопад – Київська наступальна операція, внаслідок якої визволено Київ.

1944, липень – утворення Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

1944, 28 жовтня – визволення радянськими військами Закарпатської України.

1945, 6 травня – прибуття української делегації до Сан-Франциско на установчу конференцію ООН.

1945, 9 травня – перемога збройних сил СРСР над нацистськими військами гітлерівської Німеччини.

1946–1947 – голод в Україні.

1947, квітень – операція «Вісла» – депортація українського населення Холмщини та Лемківщини до Західної Польщі.

1949, грудень – звільнення М. Хрущова з посади першого секретаря ЦК КП(б)У, обрання на цю посаду Л. Мельникова.

1950, 5 березня – загибель командуючого УПА Р. Шухевича (Т. Чупринки).

1953, 5 березня – помер Й. Сталін.

1953, червень – звільнення Л. Мельникова з посади першого секретаря ЦК КП України, призначення на цю посаду О. Кириченка.

1954, 19 лютого – передача Криму зі складу РСФСР до складу УРСР рішенням Президії Верховної Ради СРСР.

1956, лютий – XX з'їзд КПРС. Доповідь М. Хрущова «Про культ особи і його наслідки».

1957, травень – проголошення М. Хрущовим здійснення програми тваринництва.

1959, 15 жовтня – вбивство в Мюнхені агентом КДБ С. Бандери.

1960, лютий – пуск першого атомного реактора в Україні.

1961, січень – суд у Львові на членами Української робітничо-селянської спілки (УРСС), створеної Л. Лук'яненком.

1963, липень – звільнення М. Підгорного з посади першого секретаря ЦК КПУ, призначення на цю посаду П. Шелеста.

1972, травень – звільнення П. Шелеста з посади першого секретаря ЦК КПУ, обрання на цю посаду В. Щербицького.

1976, жовтень – утворення Української Гельсінської групи на чолі з М. Руденком.

1985, квітень – проголошення на Пленумі ЦК КПРС курсу на перебудову.

1986, 26 квітня – аварія на Чорнобильській АЕС.

1988 – XIX Всесоюзна конференція КПРС.

1989, вересень – установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову.

1989, жовтень – прийняття Верховною Радою УРСР Закону про мови в УРСР.

1988, березень – вибори до Верховної Ради УРСР.

1990, 16 липня – ухвала Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України.

1991, серпень – спроба державного перевороту в СРСР.

1991, 24 серпня – проголошення Верховною Радою України Акта про державну незалежність України.

1991, 1 грудня – проведення референдуму про незалежність України. Обрання Президентом України Л. Кравчука.

1991, 8 грудня – юридичне оформлення розпаду СРСР. Проголошення утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

1992, 15 січня – ухвала указу Президії Верховної Ради України про Державний гімн України (затверджено мелодію М. Вербицького «Ще не вмерла Україна...»).

1992, 19 лютого – затвердження Верховною Радою України тризуба малим гербом України.

1993, 2 липня – схвалення Верховною Радою України «Основних напрямків зовнішньої політики України».

1994, 27 березня – вибори до Верховної Ради України.

1994, червень – вибори Президента України. Президентом обрано Л. Кучму.

1995, 8 червня – підписання Президентом України Л. Кучмою та головою Верховної Ради України О. Морозом Конституційного договору.

1996, 28 червня – прийняття Верховною Радою Конституції України.

1997, 30 травня – підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Росією та Україною.

1997, 9 липня – підписання Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО.

1998, 29 березня – вибори до Верховної Ради України.

1999, жовтень–листопад – вибори Президента України – Президентом обрано Л. Кучму.

2000, 16 квітня – проведення всеукраїнського референдуму з питань державного будівництва.

2000, осінь – 2001, весна – масові акції протесту («Україна без Кучми»), спричинені вбивством журналіста Г. Гонгадзе, «касетний скандал».

2001, січень – зміна керівництва Верховної Ради України, названа «оксамитовою» революцією;
– створення парламентської більшості.

2004, жовтень– рудень – вибори Президента України;
– «помаранчева революція».

2004, 26 грудня – переголосування у другому турі виборів, у результаті якого Президентом України обрано В. Ющенко.

2006, 26 березня – вибори до Верховної Ради України.

2007, 30 вересня – позачергові вибори до Верховної Ради України.

2010, січень–лютий – вибори Президента України. Президентом обрано В. Януковича.

2013, 28 листопада – Вільнюський саміт. Президент В. Янукович відмовляється підписати Згоду про асоціацію з ЄС.

2013, 30 листопада – вночі силовики зробили спробу зачистити Майдан від мітингувальників, прибічників євроінтеграції. 79 постраждали.

2013, 11 грудня – відбувся другий штурм Майдану.

2014, 22 січня – третя спроба зачистити Майдан.

2014, 28 січня – прем'єр М. Азаров пішов у відставку.

2014, 20 лютого – масовий розстріл мітингувальників на Майдані.

2014, 22 лютого – В. Янукович залишає свою резиденцію Міжгір'я. Верховна Рада позбавляє його повноважень. Спікером, а потім в. о. президента стає О. Турчинов.

2014, 27 лютого – створюється нова коаліція. Прем'єром стає А. Яценюк.

2014, 1 березня – Рада Федерації Росії дозволила президенту В. Путіну ввести війська в Україну.

2014, 16 березня – в Криму відбувся «референдум» про приєднання до Росії.

РОЗДІЛ ІХ. КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизм (лат. absolut – довершений) – необмежена монархія. Форма державного правління, за якої політична влада повністю належить одній особі – монархові та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Абсентеїзм (лат. absens – відсутній). Відхилення виборців від участі у виборах. Систематична відсутність членів колегіальних органів на засіданнях цих органів.

Авантюризм (від франц. aventure – пригода) – політичні наміри і дії, що спираються на віру й обман, спрямовані на здійснення мети, заснованої на уявленнях, бажаннях, міфічних переконаннях без врахування реальних політичних сил і можливостей, наукового їх обґрунтування й розрахованої на випадковий успіх. Прибічниками авантюризму політичного є політики-авантюристи, котрі являють собою тип політичного керівника, який пропонує програму популістського характеру.

Автокефалія (грецьк. autos – сам і kephal – голова) – незалежна, самоврядна, православна церква.

Автаркія (від грецьк. autarkeia – самозадоволення) – політика й ідеологія, спрямовані на відокремлення економіки однієї держави чи групи держав від економіки інших країн, що має на меті створення замкнутої системи господарювання зорієнтованої на самозабезпечення.

Автократія (грецьк. autokrateia – самовладдя) – система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

Автономія (грецьк. autonomia – незалежність) – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.

Авторитаризм (лат. auctoritas – влада, вплив) – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Автохтонний (від грецьк. autochthon – місцевий, корінний) – організми, які виникли на тому самому місці, де знаходяться й зараз.

Альянс (франц. allsance – союз, об'єднання) – союз, об'єднання (держав, організацій) на основі договірних зобов'язань.

Анархізм (грецьк. anarchia – безвладдя) – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

Анахронізм (грецьк. anchzonismos – назад, проти час) – пережиток старини, порушення хронологічної точності помилковим віднесенням подій однієї епохи до іншої, неточним вираженням або зображенням чого-небудь.

Андрусівський мир – договір про перемир'я між Річчю Посполитою та Московською державою, укладений 30.01.(02) 1667 р. у с. Андрусів поблизу Смоленську, внаслідок якого під владою Московської держави залишилися Лівобережна Україна, сіверська земля з Черніговом і Смоленськом. До Речі Посполитої відходили Правобережна Україна, Білорусь. Київ на два роки передавався Московській державі, Запорізька Січ опинилася під спільним управлінням Речі Посполитої та Московщини, які зобов'язалися спільно виступати проти кримського хана в разі його нападу на українські землі. Цей договір, порушивши умови Переяславської Ради, закріпив насильницький поділ України на Лівобережну та Правобережну.

Акр – одиниця площі в англійській системі мір (4046,86 м² або приблизно 0,4 га).

Анексія (лат. annexi – приєднання) – насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.

Антанта (франц. Entente – згода) – військово-політичний союз між Великою Британією, Францією та царською Росією, створений 1904–1907 рр. на противагу так званому Троїстому Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) в боротьбі за перерозподіл світу.

Аристократія (грецьк. aristokratia – влада найкращих, найзначніших) – форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; вищий, привілейований стан (група) певного суспільства, що має особливі права чи можливості.

Артикул (лат. articulus – розділ, стаття) – рубрика, стаття в деяких законах, інших офіційних актах; офіційний акт.

Білі хорвати – частина слов'янського племені хорватів, що входило до Склавенського об'єднання і первинно займало територію Прикарпаття й Верховного Подніпров'я. Внаслідок аварської експансії (перша половина VII ст.) у переважній більшості плем'я хорватів переселилося з прикарпатських областей на Балкани. Білі хорвати увійшли до складу Київської Русі після походу на них київського князя Володимира Святославовича (992).

Брацлавщина – історична область України в XIV–XVIII ст., що займала територію Вінницької та Хмельницької областей.

Бужани – східнослов'янське плем'я, що населяло лісостепову частину басейну Південного Бугу. Після входження до складу Київської Русі (IX–X ст.) в давніх писемних джерелах не згадується.

Буковина – історична назва етнічних українських земель, розташованих між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту і Серету. Зараз входить до складу України (Північна Буковина – Чернівецька область) та Румунії (Південна Буковина – область Сучава та Ботошани Румунії).

Васал (лат. vasallus – слуга) – феодал (у середньовічній Західній Європі), який одержував земельне володіння від могутнішого феодала-сеньйора і був залежним від нього.

Варяги (стародавньо-скандинавське *varing, var* – вірність, порука, обітниця) – в Давній Русі: вихідці зі Скандинавії, об'єднувалися в збройні загони для торгівлі й розбійництва, нерідко осідаючи на Русі в князівських дружинах.

Венд (лат. *Vtnedi*) – назва стародавнього слов'янського племені венеди або венди.

Верв – сільська територіальна община, орган місцевого самоврядування, що охоплювала кілька взаємонаближених населених пунктів.

Вікінг (стародавньо-скандинавське – *viking*) – стародавньо-скандинавський воїн, учасник морських завойовницьких походів. На Русі вікінги були відомі під ім'ям варягів, в Західній Європі – під ім'ям норманів.

Віче – народне зібрання, форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Існувало поряд із владою князя і було безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

«Вічний мир» – мирний договір між Польщею та Московською державою, укладений 6.(16.) 05. 1686 р. у Москві, за яким Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну, Київ, за що отримала 146 тис. крб. компенсації. Брацлавщина (Вінницька та Хмельницька обл.) і південна Київщина визнавалися нейтральною зоною між Польщею та Московією. Північна Київщина, Волинь і Галичина відходили до Польщі. Поділля залишалося під владою Туреччини. Остаточо затвердив розпочатий Андрусівським договором насильницький поділ України.

Волиняни – східнослов'янське плем'я (союз племен), що жило на території Волині у басейні Західного Бугу, де до VII ст. мешкали дуліби. У VII–VIII ст. волиняни створили ранньодержавне об'єднання на чолі з царем Маджаком.

Волость – територія, підпорядкована єдиній владі князя, монастиря тощо (у Київській Русі); адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту (в Росії до 1917 р., в СРСР до 1929 року).

Вотчина – одна з форм феодальної власності часів Київської держави, яку власник мав право передати у спадщину, продати, обміняти, поділити тощо. Термін походить від слова «отчина» – батькова власність.

Галичина – історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, в басейні річок Дністер (верхня та середня течії). Західний Буг (верхня течія). Сян (верхня течія). Охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (за винятком північної частини), а також Перемишльське, Жешівське, Замойське, Холмське воєводства Польщі.

Генезис (грецьк. genesis – походження, виникнення) – процес виникнення і становлення явища, що розвивається.

Геноцид (грецьк. genos – рід і лат. caedo – вбиваю) – здійснювані владою масові переслідування, гоніння та навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.

Геополітика (грецьк. ge – земля, politike – політика) – політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

Глобалізація (від англ. global – світовий, всесвітній) – загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичні й інші сфери людського буття.

Городові козаки – частина українського козацтва, яке проживало не на Січі, а на волостях або городах – землях, що були під владою місцевої адміністрації Великого князівства Литовського; назва козацького стану у XVII–XVIII ст., до якого належали особи, внесені до козацьких списків (компутів).

Громади – напівлегальні організації української інтелігенції та соціально-політичного спрямування, що діяли у другій половині XIX століття. Виникли в умовах поживлення національного руху як вияв прагнень інтелектуальної еліти. Не мали усталених програм і не були чіткими організаційними структурами, а лише репрезентували найбільш активну національне свідому інтелігенцію та студентство. У зв'язку з громадівським рухом з'явився термін

«українофіли» – спочатку у правлячих колах і з певним негативним відтінком. Згодом і самі діячі культурно-національного руху, яких цікавили проблеми української історії, культури, мови, літератури, етнографії, називали себе українофілами.

Данина – найдавніша форма оподаткування населення, яка в різних історичних епохах здійснювалася у формі прямого державного податку, військової контрибуції, феодалної ренти тощо.

Декларація (лат. *deklaro* – заявляю, оповіщаю) – офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

Денонсація (лат. *denuntiatio* – повідомлення) – оголошення недійсним, що припинило свою дію.

Депортація (лат. *deportatio* – вигнання, вислання) – примусове виселення з місця постійного проживання, навіть вигнання за межі держави, особи чи групи осіб, частини населення, визнаних правлячим режимом як соціально небезпечні.

Деревляни – східнослов'янське плем'я (союз племен), областю розселення якого було Прип'ятське Полісся та басейн р. Тетерева. Перед входженням до складу Київської Русі землі деревлян становили самостійне князівство (так званого «племінне княжіння»). У 883р. Олег їх підкорив, але після його смерті вони вийшли з-під влади Києва. Вдруге у 913–914 рр. знаходились під володінням князя Ігоря. Останній раз згадуються у джерелах у 1136 році.

Деспотизм (грецьк. *despots* – володар, самодержець) – система державного устрою, необмежена монархія, яка характеризується абсолютним свавіллям влади та безправ'ям підданих; самовладдя, жорстоке придушення волевиявлення народу.

Десяцький – командир дружини, яка складалася з десятка воїнів.

Детермінізм (лат. *determinare* – обмежувати, визначати) – філософська концепція, яка визнає об'єктивну закономірність і причинну обумовленість усіх явищ природи й суспільства.

Диктатура (лат. *diktatura* – необмежена влада) – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (скажімо, Д. пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на термін дії надзвичайних обставин для вживання рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану (наприклад, Д. генерала Піночета в Чилі).

Директорія УНР – тимчасовий найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений у листопаді 1918 року для усунення від влади гетьмана П. Скоропадського.

Дисиденти (лат. *dissidens, dissidentis* – незгідний, від *dissidere* – погоджуватися, розходитися) – інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

Діаспора (грецьк. *diaspora* – розсіяння) – розсіяння по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Дреговичі – східнослов'янське плем'я (союз племен), що населяло територію між Прип'яттю і Західною Двіною. Цю назву пов'язують з давньоруським словом «дрягва» (болото), що вказує на характер місцевості, де проживало це плем'я. Воно становило так зване «племінне княжіння», що у Х ст. увійшло до складу Київської Русі. Під час поділу князем Володимиром Святославовичем Русі на уділи більша частина землі дреговичів була включена до Турівського князівства, північно-західна – до Полоцького.

Дружина – загін воїнів, об'єднаних навколо вождя племені, згодом князя, короля, збройні загони в Київській державі, які становили постійну військову

силу, члени якої брали участь в управлінні князівством та особистим господарством князя.

Доктрина (лат. *doctrina* – учення) – систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Домен (лат. *dominium* – володіння) – спадкове земельне володіння короля в європейських країнах за середньовіччя.

Домінанта (лат. *dominans* – панівний, домінуючий) – панівна ідея, основна ознака або найважливіша складова частина чого-небудь.

Дуліби – одне з найраніших племінних утворень слов'ян, яке не дожило до часу утворення давньоруської держави. Приблизно ареал їхнього проживання знаходився на Волині та в Північному Прикарпатті (VI–IX століття).

Дуумвірат – термін, прийнятий в сучасній науці для позначення своєрідної влади в Києві XII ст., за якою київський стіл ставав об'єктом співправління представників двох наймогутніших князівських ліній для збереження політичної рівноваги і стабільності в державі. Один із дуумвірів майже не залишав Києва, а другий вирізнявся військово-політичною активністю.

Експансія (лат. *expansio* – розширення, розповсюдження) – розширення сфери впливу держав, громадських груп, організацій, здійснюване насильницькими або іншими подібними засобами.

Екстремізм (лат. *extremus* – крайній) – в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом. Під позачасовістю мається на увазі, що етноси – це лише сучасні покоління, а й минулі та прийдешні. Етноси існують 12–15 століть, тобто щонайменше 40

поколінь. Щодо позатериторіальності та позадержавності етносів, то тут йдеться про той незаперечний факт, що сьогодні важко знайти етнос, усі індивіди якого проживали у межах якоїсь однієї держави на якійсь одній чітко окресленій території.

Закарпаття – історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та в басейні р. Тиси. Зараз – територія Закарпатської області.

Закуп – людина, яка потрапила в боргову кабалу і зобов'язана своєю працею у господарстві хазяїна повернути одержану у нього «купу» (борг).

Земства – органи місцевого (земського) самоврядування, створені, згідно з земською реформою 1864 р., у більшості губерній Європейської Росії, в т. ч. України. Юридично вони були загальностановними виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Займалися питаннями місцевого господарства, медицини, народної освіти, місцевого зв'язку, страхування, статистики. Скасовані у 1918 році.

Ієрархія (грецьк. *hierarchia-hieros* – священний + *arche* – влада) – порядок підпорядкування нижчих (чинів, посад і т. п.) вищим.

Ізоляціонізм (франц. *isojationnisme* – ізолювати) – політика державної замкненості, соціальної відокремленості.

Імідж (англ. *image* – образ) – уявлення (часто цілеспрямовано створюване) про чий-небудь внутрішній і зовнішній облік, образ.

Імпічмент (англ. *impeachment* – звинувачення) – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Інаугурація (лат. *inaugurare* – посвячувати) – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура І. передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

Командно-адміністративні методи управління (лат. *administrato* – керівництво і франц. *commande* – наказ, розпорядження) – сукупність форм і

методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюються переважно засобами адміністративного примусу, а всі фази управлінського циклу – прийняття рішення, організація виконання, контроль за виконанням рішення – ініціюються та здійснюються засобами жорстокого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Комнезам (комітети незалежних селян) – громадська організація, яка використовувалась більшовиками для зміцнення своєї соціальної бази на селі.

Консенсус (лат. consensus – згода, одностайність) – згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Конфедерація (лат. confoederatio – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Конформізм (лат. conformism – подібний, відповідний) – пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Коренізація – політика, яку проводили більшовики з 1923 р., спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.

Корупція (лат. corruptio – підкуп, занепад) – підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Кривичі – східнослов'янське плем'я (союз племен), що населяло верхів'я Дніпра, Західної Двіни та витoki Волги. Кривицький союз племен являє собою об'єднання трьох племінних груп полоцьких, смоленських і псковських кривичів. У результаті походів князя Аскольда землі кривичів увійшли до

складу Київської Русі. Пізніше на цій території (у 864 та 870) були утворені Смоленське і Полоцьке князівства, а північно-західна частина відійшла до володінь Новгороду. Останній раз кривичі згадуються в літописах у 1162 році.

Ксенофобія (грецьк. *xenos* – чужий + *phobos* – страх) – ворожість до всього іноземного.

Лівобережна Україна (Лівобережжя) – історико-географічна назва українських земель, що охоплюють територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини Київської, Черкаської областей.

Ленд-ліз (англ. *tolend* – здавати у позику + *tolease* – здавати в оренду) – під час Другої світової війни: система допомоги США країнам антигітлерівської коаліції, яка передбачила передачу в позику або в оренду озброєння, боєприпасів, продуктів харчування.

Литовські статuti – кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на захоплених ним українських землях в XVI – першій половині XIX століття.

Лобізм (англ. *lobby* – кулуари) – діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; групи тиску на органи законодавчої та виконавчої влади.

Малоросійство – комплекс провінціалізму серед частини громадянства України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської імперії. Виявляється у байдужому ставленні до українських національно-державницьких традицій і прагнень, часто в активній підтримці російської культури, великодержавної політики.

Меджліс (араб. *madzlis* – збори) – назва вищого законодавчого органу в деяких мусульманських країнах; представницький орган кримськотатарського народу у Кримській АР.

Менталітет (франц. *mentalit* – склад розуму, світосприйняття) – своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій,

суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

Микитинська Січ – Запорозька Січ, розташована в 40–50-х рр. XVII ст. на мисі Микитин Ріг на правому березі Дніпра (тепер у межах м. Нікополя Дніпропетровської обл.). Тут у лютому 1648 року було проголошено гетьманом Б. Хмельницького та розпочато повстання, що переросло в національно-визвольну війну українського народу.

Монархія (грец. monarcha – єдиновладдя) – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

Націоналізм (natio – народ) – ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей, стверджуючи, що нація має бути вільною, окремим політичним цілим (автономією, суверенною державою). Термін «буржуазний націоналізм» використовувався радянською ідеологією на означення шовіністичного, агресивного націоналізму, який вимагає безумовного підпорядкування особистості політичним інтересам своєї нації та ворожості до інших націй.

Націонал-соціалізм (лат. natio – народ, нація + socialis – суспільний) – ідеологія німецького фашизму, яка проявлялась у проповіді крайнього націоналізму, винятковості «арійської раси» в з'єднанні з деякими ідеями соціалізму, зокрема ідеєю контролю держави над економікою.

Нація (лат. natio – народ) – політично, державно організований народ.

Номенклатура (лат. nomenclatura – перелік, список) – коло посадових осіб, призначення та затвердження яких відноситься до компетенції вищих органів.

Нормани (ст.-фр. nortman – букв. північний чоловік) – загальна назва племен, які були заселені в Скандинавії в середньовіччі.

Обструкція (лат. obstructo – запирання, закривання, перешкода) – навмисний зрив чого-небудь (наприклад, парламентського засідання) шумом,

проголошенням тривалих, непотрібних промов, запитань і т. п. на знак протесту, незгоди.

Охлократія (грец. ochlos – натовп і cratos – влада) – домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Парцеляція (лат. particula – частка) – поділ землі на дрібні ділянки (парцели).

Пацифікація (лат. pacificatio – втихомирення, умиротворення) – придушення революційного, національно-визвольного рухів засобами каральних акцій.

Плебіцит (лат. plebes – простолюди і scitum – рішення, постанова) – загальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.

«Повість минулих літ» – найдавніший серед літописів, що збереглися до нашого часу. Названий так за вступним реченням: «Ось повісті врем'яних літ звідки пішла Руська земля...». Літописання на Русі почалося в кінці XI століття. Порічні статті були об'єднані в перший давньоруський літописний звіт 1037–1039 рр., створений при дворі Ярослава Мудрого в Києві. Далі були складені Новгородський звід (1050) і два київських (1073 і 1095). «Повість» мала три реакції. Перша складена, ймовірно, Нестором у Києво-Печерському монастирі (1116 і 1118). До нашого часу дійшла редакція 1118 року. Пам'ятка є головним і в багатьох випадках єдиним джерелом з історії східного слов'янства і Київської Русі з перших століть н. е. до початку XII століття.

Повіт – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії.

Плутократія (грец. plutocratia – влада багатіїв) – політичний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам панівного класу; купка найбагатших представників панівного класу.

Погост – адміністративно-територіальна одиниця в Київській Русі з середини X ст. – місце, куди з'їжджалися купці для торгів.

Поділля (Подільська земля) – історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеликої частини Івано-Франківської, Львівської областей.

Полемологія (грец. *polemos* – війна + *logos* – наука) – наука про війну як явища соціального порядку, про її причини й наслідки для людського суспільства.

Політична еліта (франц. *elite* – краще, добірне) – меншість суспільства, що являє собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

Політична етика (грец. *ethika*, від *ethos* – звичай, характер) – галузь, аспект загальної етики, що досліджує моральні засади політики і влади (у широкому розумінні), професійну етику суб'єктів політичної діяльності (у вузькому розумінні).

Політична ідеологія – система концептуально оформлених політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики.

Політична криза – фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства, державно-правової системи, партій.

Політична опозиція – легальна форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної групи чи партії офіційному курсові.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а

також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.

Політичне життя – одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з діяльністю і відносинами індивідів та соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів для виявлення інтересів соціальних суб'єктів, а також боротьба за їх реалізацію через посередництво політичної влади у процесі політичного розвитку.

Політичний авантюризм (франц. aventure – пригода) – політичні наміри й дії, що спираються на віру та обман, спрямовуються на здійснення мети, заснованої на уявленнях, бажаннях, міфічних переконаннях без урахування реальних політичних сил і можливостей, розрахованої на випадковий успіх.

Політичний антагонізм (грец. antagonistes – суперечка, боротьба) – непримиренні суперечності між певними політичними силами суспільства.

Політичний блок (англ. bloc – угода, союз) – об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгодження дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політичний конфлікт – зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).

Політичний лідер (англ. lead – вести, керувати, схилити до чогось) – глава, керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, якоїсь громади тощо; популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення якоїсь спільної мети.

Політичний режим (франц. regime – управління) – сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Політологія (грец. politike – політика і грец. logos – учення) – наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з людиною й суспільством,

посідає одне з провідних місць у сучасному суспільствознавстві. Щодо П. в зарубіжній та вітчизняній літературі часто вживаються терміни «політична наука», «наука про політику», «політична соціологія», що відображають традиції та особливості національних політологічних шкіл.

Половці – угруповання тюркомовних племен, які XI ст. поступово осідають у Північному Причорномор'ї і починають здійснювати численні напади на Русь. Протягом XI – першої половини XIII ст. південноруські князі з перемінним успіхом ведуть боротьбу з половцями. У середині XIII ст. половці частково перейшли до Угорщини, а основна маса підкорена монголо-татарськими ханами.

Поляни – східнослов'янське плем'я (союз племен) знаходилось в VI–IX ст. на території Середньої Наддніпрянщини (так званого київські поляни). Із середини I тисячоліття входили до антського союзу, а після його розпаду разом з русами та іншими східнослов'янськими племенами утворили наприкінці VI–VII ст. в Середньому Подніпров'ї нове ранньодержавне об'єднання. У середині VIII ст. поляни підпадають під владу Хозарського кагану і виплачують йому данину. У 80-ті рр. IX ст. полянські землі після захоплення їх Олегом стають ядром утворюваної Давньоруської держави. Етнонім «поляни» поступово виходять з ужитку. Востаннє згадується в літописі у 944 р. і змінюється етнонімом «Русь».

Популізм (лат. *populus* – народ) – загравання певних політиків і політичних сил із масами, гра на їхніх труднощах та обіцянках надзвичайних успіхів у вирішенні соціально-економічних проблем у разі приходу до влади.

Посадник – місцевий представник князівської влади.

Радикал (англ., франц. *radical*; від лат. *radix* – корінь) – прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів.

Реєстрові козаки – частина українських козаків, узятих урядом Речі Посполитої на військову службу і внесених в особливий список (реєстр).

Референдум (лат. referendum – те, що має бути повідомлене) – спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Самоврядування місцеве – політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і за підтримки держави.

Сейм – станово-представницький орган за доби феодалізму в Чехії, Польсько-Литовській державі; верховний орган державної влади і законодавчий орган Польщі.

Сепаратизм (франц. separatisme, від лат. – відокремлення) – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

Сіверяни – східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало область дніпровського Лівобережжя. Наприкінці VI–VII ст. разом з полянами та іншими племенами утворили ранньодержавне об'єднання на Східній Наддніпрянщині. У VIII ст. разом із в'ятичами та радимичами опинилися під владою хозарів. Внаслідок війни князя Олега з хозарами у 884 р. частина земель сіверян увійшла до складу Київської Русі. Останній раз згадуються у літописі у 1024 році.

Слобідська Україна (Слобожанщина) – історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронежської, південь Курської, більшість Белгородської областей Росії.

Смерд – селянин (у Давній Русі), який належав до селянської общини й отримував від князя землю, сплачуючи йому данину.

Соцький – командир дружини, яку складала сотня воїнів.

Суверенітет (франц. *souverainit* – верховна влада) – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Теократія (грец. *theos* – Бог + *Kratos* – влада) – форма правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству.

Тероризм (лат. *terros* – жах, страх) – здійснення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи з політичними противниками; дестабілізація суспільства, державно-політичного ладу шляхом систематичного насильства і залякування, політичних вбивств, провокацій.

Тиверці – східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало територію між Дністром і Дунаєм. Починаючи з X ст., входять до складу Київської Русі. З середини X ст. їх землі постійно зазнають нападів печенігів та половців, унаслідок чого тиверці поступово змішуються з іншими слов'янськими племенами. У XII–XIII ст. входили до складу Галицького князівства. Пізніше нащадки розчинилися в населенні Молдови.

Тисяцький – начальник гарнізону, так званої тисячі, що поділялася на сотні.

Тіун – найближчий помічник посадника або волостеля.

Толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях.

Тоталітаризм (лат. *totalis* – увесь, повний) – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Узурпація (лат. *usurpatio* – оволодіння) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав на щось, чужих повноважень.

Українізація – політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті та на початку 30-х р. XX ст., спрямована на більш органічне впровадження

радянсько-комуністичної ідеології в Україні силами національних кадрів і в доступний для місцевого населення формі.

Унітарна (лат. *unitus* – єдність, однорідний, що складає ціле) держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Унія – (пізньолат. *unio* – єдність, об'єднання) – союз держав під владою одного монарха.

Устрій адміністративно-територіальний – певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. У. а.-т. будь-якої держави – це поділ її території на певні частини – краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо. Він зумовлений соціальною природою держави, традиціями історичного розвитку, завданнями й цілями пануючого режиму.

Ухил (за політичною термінологією 20–30-х рр. ХХ ст.) – відхилення від «генеральної» (основної) лінії комуністичної партії, певний напрям діяльності та поглядів, яких дотримувалася частина партії, не згодна з більшістю («анархо-синдикалістський» дрібнобуржуазний, соціал-демократичний, правий).

Фашизм (італ. *fascio* – пучок, в'язка) – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Харизма – (грец. *charisma* – милість, благодать, божий дар) – особливий тип легітимності, організації влади і лідерства, заснований на виняткових якостях тієї чи іншої особистості, головним чином релігійного або політичного діяча, що дозволяють йому здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.

Холоп – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак.

Хунта (ісп. junta – зібрання, об'єднання) – група заколотників, яка незаконно захоплює владу і править із застосуванням диктаторських методів.

Централізація (лат. centras – серединний) – політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Цивілізація (лат. civilis – гідний, вихований) – форма спільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей та ідеалів.

Чортомлицька Січ (Стара Січ) – Запорізька Січ, що існувала наприкінці XVI – на початку XVIII ст. на о. Чартомиш (Базавлук) при впаданні в Дніпро притоки Чортомлик поблизу теперішнього с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. Заснована в 1652 року. У травні 1709 року зруйнована царськими військами.

Челядь – раби, полонені, які знаходилися під владою хазяїна, зовсім безправні особи.

Шляхта – світські дрібні та середні феодали у країнах Центральної Європи (Польща, Литва, Україна та ін.).

Шовінізм (франц. chauvinisme – від прізвища капрала наполеонівської армії Н. Шовена) – агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протистояння інтересів однієї нації інтересам іншої нації; схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

РОЗДІЛ X. ЛІТЕРАТУРА

- Андреев А. Р.* Запорожская Сечь / А. Р. Андреев, М. А. Андреев, А. В. Мастеров. – М. : Алгоритм, 2008. – 240 с.
- Багалій Д. І.* Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1990. – 256 с.
- Баран В. Д.* Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К. : Альтернатива, 1998. – 335 с.
- Баран В. Д.* Слов'яни у первісному і ранньому середньовіччі: Зб. вибраних етнологічних пр. / В. Д. Баран. – К., 2011. – 108 с.
- Баран В. К.* Походження слов'ян / В. К. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський. – К., 1991. – 139 с.
- Баран В. К.* Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 2000. – 304 с.
- Бойко М. П.* Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації (в контексті ідей Кирило-Мефодіївського товариства, Д. Донцова, М. Драгоманова) / М. П. Бойко. – Дніпродзержинськ : ДВ ДДТУ, 2008. – 261 с.
- Бойко О. Д.* Історія України : підручник / О. Д. Бойко. – 4-те вид., доповн. – К. : Академвидав, 2012. – 704 с.
- Боляковський А. В.* Іноземні військові формування у збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.) : монографія / А. В. Боляковський. – Львів : Вид-во Львів, політехніка, 2013. – 878 с.
- Борисенко В. Й.* Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття : навчальний посібник / В. Й. Борисенко. – К. : Либідь, 1996. – 616 с.
- Брайчевський М.* Вступ до історичної науки : навчальний посібник / М. Брайчевський. – К. : КМ Akademia, 1995. – 166 с.
- Брайчевський М. Ю.* Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – К. : Наук. думка, 1968. – 224 с.
- Булда М.* Край Григорія Сковороди. Історичний нарис / М. Булда. – Гадяч : Вид-во «Гадяч», 2013. – 320 с.

- Бунятян К.* Давнє населення України : навчальний посібник / К. Бунятян. – К. : Либідь, 2003. – 230 с.
- Васюта І. К.* Політична історія Західної України (1918–1939 рр.) / І. К. Васюта. – Л. : Каменяр, 2006. – 314 с.
- Велика війна 1914–1918 рр. і Україна* / упоряд. О. Реснт. – К. : ТОВ «Вид-во КЛІО», 2013. – 784 с.
- Величко Самійло.* Літопис / Самійло Величко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 372 с.; Т. 2. – 642 с.
- Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада / В. Ф. Верстюк. – К. : Заповіт, 1997. – 341 с.
- Верстюк В. Ф.* Революція 1917–1921 рр. у різних форматах (гортаючи числа "Українського історичного журналу") / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 105-122.
- Відейко М. Ю.* Україна від Русі до Святої Русі / М. Ю. Відейко. – К. : Кріон, 2010. – 255 с.
- Відейко М. Ю.* Україна: від Трипільля до антів / М. Ю. Відейко. – К. : КВІЦ, 2008. – 278 с.
- Відображення* Волинської трагедії в історичній пам'яті польського й українського народів : монографія. – К. : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 222 с.
- Віднянський С. В.* Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН? (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України) / С. В. Віднянський // Український історичний журнал. - 2015. - № 5. - С. 172-185.
- Газін В. В.* Павло Тетеря / В. В. Тетеря. – К. : Арій, 2013. – 224 с.
- Гай-Нижник П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення / П. Гай-Нижник. – К. : ЩеК, 2010. – 304 с.
- Генега Р. Я.* Формування радянського соціального простору у Львові (1944–1953 рр.) / Р. Я. Генега // Український історичний журнал. - 2014. - № 6. - С. 77-91.
- Гетманець М. Ф.* Каяла / М. Ф. Гетманець. – Х. : Майдан, 2013. – 240 с.

Гирич І.Б. П'ятдесятитомник творів Михайла Грушевського: концепція, здобутки, перспективи // Український історичний журнал. – 2016. - №2. – С.51-58.

Голобуцький В. Запорізьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.

Гончаревський В. Е. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009) / В. Е. Гончаревський. – К. : Логос, 2012. – 132 с.

Гордуновський О. М. Український хліб і його реалізація в ХІХ – на початку ХХ ст.: (Нариси з історії та економіки) / О. М. Гордуновський, О. І. Гуржій, О. М. Реснт ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 224 с.

Горобець В. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки / В. Горобець. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 2006.

Горобець В. М. Україна: Люблінська унія та народження нової вітчизни / В. М. Горобець. – К. : Кріон, 2009. – 203 с.

Горюнова К. І. Євроінтеграція : навч. посібник / К. І. Горюнова. – К. : Академвидав, 2013. – 221 с.

Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / І. Гошуляк. – К. : ІШЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.

Гриневич Л. Голод 1928–1929 рр. у радянській Україні / А. Гриневич ; відп. ред. С. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 435 с.

Грицюк В. М., Лисенко О. Є. Найбільша воєнна операція на українських теренах (до 79-річчя вигнання нацистських окупантів з України) // Укр. іст. журн. – 2014. - №5. – С. 4-20.

Гула Р. В. Російський фашизм: ідеологічні основи, історія становлення та сучасні модифікації / Р. В. Гула, І. Г. Передерій // Український історичний журнал. - 2017. - № 2. - С. 160-182.

Гуржій О. Війна 1812 року: український контекст / В. Гуржій, О. Гуржій ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – 154 с.

- Гуржій О. І.* Славетні битви на теренах України: від князівської доби до початку ХХ століття / О. І. Гуржій, О. П. Реєнт. – К. : Арій, 2013. – 336 с.
- Єфіменко Г. Г.* Взаємовідносини Кремля та радянської України: економічний аспект (1917–1919 рр.) / Г. Г. Єфіменко. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 230 с.
- Залізник Л.* Первісна історія України : навч. посібн. для вузів / Л. Залізник. – К. : Вища школа, 1999. – 263 с.
- Залізник Л.* Стародавня історія України / Л. Залізник. – К. : Темпора, 2012. – 542 с.
- Історична наука на порозі ХХ ст.: підсумки та перспективи (матеріали Всеукр. наук. конференції).* – Х. : Вид-во ХДУ, 1995. – 354 с.
- Історія Русів* / пер. І. Драча ; вступ. ст. В. Шевчука. – К. : Рад. Письменник, 1991. – 318 с.
- Горобець В. М.* Історія України в особах: козаччина / В. М. Горобець та ін. – К. : Україна, 2000. – 302 с.
- Дзюба О.* Історія України в особах: Литовсько-Польська доба / О. Дзюба, М. Довбищенко та ін. – К. : Україна, 1997. – 272 с.
- Войцехівська І.* Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. / І. Войцехівська, В. Обліцов, О. Божко та ін. – К. : Україна, 1995. – 479 с.
- Історія України : навчальний посібник* / під заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернатива, 1997. – 424 с.
- Литвин В. М.* Історія України : навчально-методичний посібник для семінарських занять / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко, В. Ф. Колесник та ін. ; за ред. В. М. Литвина. – К. : Знання-Прес, 2006. – 460 с.
- Історія України: нове бачення* / під ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернатива, 2000. – 464 с.
- Історія України: Новітня доба : навч. посібник* / В. М. Литвин, В. Ф. Колесник, А. Г. Слюсаренко та ін. ; за ред. В. М. Литвина. – К. : Академвидав, 2012. – 480 с.

- Калакура Я.* Українська історіографія / Я. Калакура. – 2 вид., доп. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.
- Калініченко В. В.* Селянське господарство України в період непу: іст.-екон. дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.
- Карпинець І.* Галичина: військова історія 1914–1921 рр. / І. Карпинець. – Львів : Вид. дім «Панорама», 2009. – 408 с.
- Касьянов Г.* Україна в російському історичному дискурсі: проблема дослідження та інтерпретації / Г. Касьянов, В. Смолій, О. Толочко. – К. : Ін-т історії України, 2013. – 128 с.
- Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння / М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2006. – 576 с.
- Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник ; за ред. В. Смолія. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 566 с.
- Кондратюк К. К.* Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2000 рр.) : навч. посібник для вузів / К. К. Кондратюк, О. М. Суховій. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 261 с.
- Корнієнко О. М.* Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк (1659–1705) / О. М. Корнієнко. – К. : Наш час, 2008. – 488 с.
- Корольов Г.* Федералізм Михайла Грушевського: міфи, уявлення, проекти / Г. Корольов. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – 250 с.
- Коршук Р. М.* Етнополітологія : навч. посібник / Р. М. Коршук. – К. : Алерта, 2011. – 196 с.
- Котляр М. Ф.* Духовний світ літописання / М. Ф. Котляр. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 120 с.
- Котляр М. Ф.* Еволюція суспільного життя Київської Русі (до середини XII ст.) / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. - 2015. - № 3. - С. 21-36.
- Коцур Г. Г.* Петро Камлишевський: нескорений духом : монографія / Г. Г. Коцур, Ю. І. Шовкун. – К. : Переяслав-Хмельницький. Книги XXI, 2012. – 184 с.

- Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) / В. В. Кравченко. – Х. : Основа, 1996. – 376 с.
- Крип'якевич І.* Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 406 с.
- Культура* історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін. ; за заг. ред. Ю. Шаповала. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 600 с.
- Кульчицький С.* Сталінський «сокрушительный удар» 1932–1933 / С. Кульчицький. – К. : Темпора, 2013. – 316 с.
- Кульчицький С.* Український Голодомор в контексті політики Кремля початку 1930-х рр. / С. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 208 с.
- Кульчицький С. В.* Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2007. – 424 с.
- Кульчицький С. В.* Міжвоєнна та повоєнна історія радянської України на сторінках "Українського історичного журналу" (1957–2017 рр.) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 123-139.
- Лазарович М. В.* Етнополітика Української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: Компаративний аналіз : монографія / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.
- Левітас Ф.* Друга світова війна: український вимір / Ф. Левітас. – К., 2011. – 272 с.
- Лисенко О. Є.* Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада в середині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Укр. іст. журн. – 2015. - №5. – С. 19-42.
- Литвин В.* Історія України : підручник / В. Литвин. – 6-те вид., доп. – К. : Наукова думка, 2011. – 840 с.
- Літопис* Гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К. : Знання України, 1992. – 192 с.

- Літопис Самовидця.* – К. : Наукова думка, 1971. – 207 с.
- Лободаєв В.* Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр.: наукове видання / В. Лободаєв. – К. : Темпора, 2010. – 672 с.
- Лозицький В. С.* До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. С. Лозицький // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6. – С. 152–171.
- Любовець О. М.* Політична опора гетьманату П. Скоропадського / О. М. Любовець // Укр. іст. журн. – 2013. – № 2. – С. 31–44.
- Марочко В. І.* Статистика жертв Голодомору: антропологічно-демографічний дискурс // Укр. іст. журн. – 2017. – С. 112–132.
- Меша В. Г.* Українське національне відродження 1905–1914 років (історіографія проблеми) / В. Г. Меша. – К. : Донецчина, 2004. – 155 с.
- Мицик Ю. А.* Іван Сірко / Ю. А. Мицик. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2010. – 159 с.
- Мицик Ю. А.* Умань козацька і гайдамацька / Ю. А. Мицик. – К. : КМ Академія, 2002. – 187 с.
- Могильний Л.* Сергій Єфремов у суспільно-політичному житті України / Л. Могильний. – К. : ПанТот, 2011. – 296 с.
- Мотика Г.* Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 / Г. Мотика – К. : ДУХ і ЛІТЕРА, 2013. – 360 с.
- Моця О.* Дніпровська Русь / О. Моця. – К. : Стародавній світ, 2013. – 232 с.
- Моця О. П.* Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І. Мазепи / О. П. Моця // Укр. іст. журн. – 2012. – № 5.
- Назарова К. В.* Історія України (1917–1939 рр.) : навч.-методич. посібник / К. В. Назарова. – Миколаїв : ФОП Швець В. Д., 2013. – 172 с.
- Наймарк Н. М.* Геноциди Сталіна / Н. М. Наймарк. ; пер. з англ. В. Старка. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
- Нариси історії Української революції 1917–1921 років* / гол. редкол. В. А. Смолій ; кер. авт. кол. В. Ф. Верстюк. – К. : Наук. думка, 2012. – Кн. 2. – 464 с.

- Наумов С. О.* Український політичний рух на Лівобережжі (90-і роки ХХ ст. – лютий 1917 р.) / С. О. Наумов. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
- Новицький И.* Адам Кисель, воеводаКиївський / И. Новицький. – Біла Церква : Видавець О. Пшонівський, 2012. – 106 с.
- Павленко С.* Іван Мазепа як будівничий української культури / С. Павленко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 304 с.
- Павленко С. О.* Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. О. Павленко. – 2-ге вид. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 267 с.
- Павленко С. О.* Іван Мазепа / С. О. Павленко. – К. : Альтернативи, 2003.– 415 с.
- Павленко С. О.* Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники / С. О. Павленко. – К. : КМ Академія, 2004. – 602 с.
- Патриляк І. К.* Україна в роки Другої світової війни. Спроба нового конституційного погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К. : Меланіка, 2010. – 590 с.
- Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси / Р. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.
- Пірен М. І.* Політико-владна еліта України (соціо-психологічна модель): монографія / М. І. Пірен. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2013. – 136 с.
- Плохій С.* Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохій. – К. : Критика, 2013. – 559 с.
- Політична* енциклопедія / гол. ред. Ю. Левенець. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 808 с.
- Політична* історія України ХХ століття : у 6 т. / редкол. : І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002–2003.
- Політична* історія України: навч. посібник / В. А. Греченко, В. І. Танцюра, В. В. Калініченко та ін. ; за ред. В. І. Танцюри. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академвидав, 2008. – 552 с.
- Реснт О.* Перша світова війна і Україна / О. Реснт, О. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.

- Рендюк Т. Г.* Пилип Орлик. Молдавські та румунські шляхи / Т. Г. Рендюк. – Чернівці : Букрек, 2013. – 240 с.
- Рильський Т.* В житті ніколи неправді не служив / Т. Рильський. – К. : Успіх і кар'єра, 2013. – 576 с.
- Ричка В.* Володимир Святий в історичній пам'яті / В. Ричка. – К. : Скіф, 2012. – 208 с.
- Розпутенко І.* Третє тисячоліття – Україна і неокolonіалізм / І. Розпутенко. – К. : К.І.С., 2014. – 356 с.
- Рябченко О.* Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О. Рябченко. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
- Сас П.* Хотинська війна 1621 року / П. Сас. – 2-ге вид., випр. і доп. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2012. – 526 с.
- Смолій В. А.* Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Темпора, 2011. – 631 с.
- Смолій В. А.* Українська державна ідея XVII–XVIII століть. Проблеми формування еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. В. Степанков. – К. : Альтернатива, 1997. – 367 с.
- Смолій В. А.* Українська національна революція XVII століття (1648–1676) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – 447 с.
- Солдатенко В.* Проект «Україна» 1917–1920 рр. Постаті / В. Солдатенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 511 с.
- Стороженко І. С.* 29 квітня – 16 травня 1649 року у світлі нових досліджень : монографія / І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Wizunogggpress, 2013. – 194 с.
- Танцюра В. І.* Історія України: навчальний посібник / В. І. Танцюра, С. М. Куліш, О. о. Пересада.- Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 492 с.
- Терлецька І. В.* Сучасна українська та російська історіографія сталінізму : монографія / І. В. Терлецька. – К. : КНТЕУ, 2013. – 390 с.

- Тимченко В. В.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1919 – квітень 1920 рр.) / В. В. Тимченко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 347 с.
- Томас Приймак.* Вольтер про Мазепу та Україну початку XVIII ст. / Приймак. Томас // Український історичний журнал. - 2018. - № 1. - С. 46-72.
- Ткаченко І. В.* Науково-видавнича діяльність М. Грушевського під наглядом органів влади Російської імперії (1907–1914) / І. В. Ткаченко // Укр. іст. журн. – 2011. – № 6. – С. 55–67.
- Тельвак В. В.* П'ять ювілеїв Михайла Грушевського / В. В. Тельвак // Український історичний журнал. - 2016. - № 2. - С. 4-50.
- Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944: Володимир-Волинський район /* упор. та авт. комент. І. Пушук. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 420 с.
- Удод О. А.* Питання історичної дидактики на сторінках "Українського історичного журналу" / О. А. Удод // Український історичний журнал. - 2017. - № 6. - С. 176-189.
- Україна.* Процеси націотворення / упор. А. Каппелер. – К. : КПС, 2011. – 416 с.
- Україна: політична історія XX – початок XXI ст.* / ред. рада : В. М. Литвин (голова) та ін. ; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
- Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914).* Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – XII, 810 с.
- Українська політична нація: проблеми становлення.* Зб. наук. ст. / за заг. ред. М. М. Розумного ; В. М. Яблонський, М. А. Ожеван, О. М. Майборода та ін. – К. : Вид-во НІСД, 2012. – 380 с.
- Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення /* гол. редкол. В. М. Литвин. – К. : Укр. ін.-т нац. пам'яті, 2013. – 656 с.

Українське радянське суспільство 30-х рр.: нариси повсякденного життя / відп. ред. С. В. Кульчицький ; гол. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – 785 с.

Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) / Д. М. Чорний . – Харків : Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007 . – 301 с.

Чумак В. А. Україна і Крим: спільність історичної долі. / В. А. Чумак. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : ВПЦ АМУ, 2013. – 180 с.

Чухліб Т. В. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа / Т. В. Чухліб ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – 327 с.

Чухліб Т. Іван Мазепа / Т. Чухліб. – К. : Арій, 2013. – 224 с.

Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах (1500–1700) / Т. Чухліб. – К., 2010.

Чухліб Т. В. Козацьке падіння Миколи Гоголя / Т. В. Чухліб. – К. : Інформ. аналіт. атестація «Наш час», 2013. – 271 с.

Шаповал Ю. І. Михайло Грушевський: еміграція й повернення в Україну (1919–1924 рр.) / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. - 2016. - № 6. - С. 4-23.

Шаповал В. М. Історія Основного Закону: конституційний процес в Україні у 1990–1996 рр. / В. М. Шаповал, А. В. Корнєєв. – Х. : Фоліо, 2011. – 111 с.

Шитюк М. М. Голодомор 1932–1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986–2009 роки) / М. М. Шитюк, К. В. Назарова. – Миколаїв, 2012. – 228 с.

Шурхало Д. Скоропадський, Маннергейм, Врангель: кавалеристи-державники / Д. Шурхало. – Львів : ПАУС, 2013. – 224 с.

Щербак В. Українське козацтво, формування соціального стану. Друга половина ХV – середина ХVІІ ст. / В. Щербак. – К. : КМ Akademia, 2000. – 296 с.

Яворницький Д. І. Історія Запорізьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990; Т. 1. – 1900. – 577 с.; Т. 2. – 1990. – 558 с.; Т. 3. – 1993. – 558 с.

Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.) / В. Д. Яремчук. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – 504 с.